

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ АДЛИЯ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЮРИДИК ИНСТИТУТИ**

Қўлёзма ҳуқуқида

ТУРСУНОВ ОЙБЕК БОТИРОВИЧ

ЯПОНИЯДА СУД ТИЗИМИ

5А380111- суд тузилиши; прокурор назорати; адвокатура
ихтисослиги бўйича ҳуқуқ магистри илмий даражасини олиш учун
ёзилган

ДИССЕРТАЦИЯ

**Илмий раҳбар:
Юридик фанлари доктори
проф. Рустамбоев М.Ҳ**

ТОШКЕНТ – 2007

МУНДАРИЖА:

КИРИШ	1-10
I БОБ. ЯПОНИЯ СУД ТИЗИМИНИНГ РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ	11-39
§ 1. Япония суд тизимининг шаклланиши	11-23
§ 2. Японияда судлов жараёнининг ўзига хос хусусиятлари	24-34
§ 3. Японияда одил судловнинг асосий тамойиллари	34-39
II БОБ. ЯПОНИЯ СУД ТИЗИМИДА СУДЪЯЛАР ФАОЛИЯТИНИНГ ТАШКИЛИЙ-ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ	40-60
§ 1. Японияда суд тизими	40-44
§ 2. Японияда судьялар корпуси шакллантирилишининг ўзига хос хусусиятлари	44-54
§3 Японияда судлар томонидан ўлим жазоси тайинлашнинг ва уни ижро этишнинг ўзига хос хусусиятлари	55-60
ХУЛОСА	61-69
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	70-74

КИРИШ

Тадқиқот ишининг долзарблиги. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисида қилган "Бизнинг бош мақсадимиз - жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир" номли маърузаси мамлакатимизда давом этаётган ислохотлар жараёнининг янги даврини бошлаб берди.

Ҳокимиятнинг конституциявий асосда бўлиниш тамойили Асосий қонунимизда мустаҳкамлаб қўйилган. У Конституциянинг 11-моддасида "Ўзбекистон Республикаси давлат ҳокимиятининг тизими, ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятига бўлиниши принципи асосланади" деган қоидада акс эттирилган.

Ҳокимиятнинг конституциявий асосда бўлиниши тамойили жаҳондаги ривожланган мамлакатларнинг демократик тараққиёти жараёнида вужудга келган ва давлат ҳокимиятини амалга оширишда қўлланадиган энг изчил, самарали усул ҳисобланади.

Жаҳон давлатчилиқ назарияси ва амалиётида давлатнинг асосий функциялари сифатида қонунчилик, ижро ва суд фаолияти эътироф этилган. Уларнинг ҳар бири мустақил равишда тегишли давлат органлари томонидан амалга оширилишида давлат ва халқ манфаатлари ўртасида ўзаро муштараклик намоён бўлади.

Президент Ислом Каримов биринчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ўн тўртинчи сессиясидаги маърузасида давлат қурилиши ва фуқаролик жамиятини шакллантириш жараёнларини эркинлаштиришнинг асосий вазифаларидан бири сифатида "ҳокимият барча тармоқларининг бир-биридан мустақил ҳолда иш юритиш тамойилларини мустаҳкамлаш" масаласига алоҳида эътибор қаратган эди¹. Давлатимиз

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилоқда. Т.8. - Т.: Ўзбекистон, 1999. – 144 б.

раҳбарининг бу кўрсатмаси ҳокимиятнинг конституциявий асосда бўлиниши тамойилини янада ривожлантиришни ҳам назарда тутди.

Юқорида зикр этилган маърузада мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳаётининг энг муҳим масалалари, жумладан, ҳокимият **бўлинишига** ҳам жиддий эътибор қаратилди. Маърузада "Давлат қурилиши ва бошқарув соҳасидаги энг муҳим вазифа бу — қонунчилик ҳокимияти бўлмиш парламентнинг роли ва таъсирини кучайтириш, ҳокимиятнинг қонунчилик, ижро ва суд тармоқлари ўртасида янада мутаносиб ва барқарор мувозанатга эришишдан иборат" экани қайд этилди.

Мамлакатимизда олиб борилаётган барча ижтимоий ислоҳотларнинг негизида асосий бош ғоя қилиб юрт тинчлиги ва халқ фаровонлиги мақсад қилиб олинган экан, шубҳасиз халқаро майдондаги тажрибаларни ўрганиш ва тегишли хулосалар чиқариш орқали бу мақсадларга осонроқ ва жадаллик билан эришиш мумкин.

Халқаро ҳуқуқнинг умумэътироф этилган қоидаларининг устуворлигини тан олган ҳамда унга оғишмай амал қилаётган демократик давлатлардан бири бўлмиш Япониянинг суд тизимини ўрганиш орқали *биринчидан*, миллий суд тизимини янада ривожлантириш имконига эга бўлсак, *иккинчидан* Япония суд тизими ҳақидаги тасаввурларимиз халқаро ва миллатлараро дўстлик ришталарининг мустаҳкамланишига асос солади.

Давлат ва жамият ҳаётини эркинлаштириш, инсон ва фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларининг кафолатлари механизмини яратиш борасида жаҳондаги етакчи давлатлардан андоза олишимиз билан бирга минг йиллардан бери шаклланган миллий урф-одат ва анъаналар, аجدодларимизнинг бой меросини ўзлаштирган ҳолда жамиятимизни янада демократлаштириш имконига эга бўламиз.

Мамлакатимиз раҳбари И.А.Каримов Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 14 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузасида "юксак даражада тараққий топган демократик давлатларнинг ўзини ҳар томонлама оқлаган тажрибасини танқидий таҳлилдан ўтказиб,

Ўзимизга қабул қилиш ва жорий этиш шу асосда ҳаётимизни қуриш”ни бугун изчиллик билан амалга оширилаётган тинч ва фаровон ҳаёт қуриш йўлининг қонунчилик негизлари учун асосий мезон сифатида таърифлаган эдилар.¹ Дарҳақиқат дунёнинг энг тараққий этган давлатларидан бири саналмиш Япония давлатининг суд тизимини ўрганиш, уни таҳлил қилиш бугунги кунда суд тизимида ислохотлар олиб борилаётган бизнинг давлатимиз ҳуқуқий тизими ва ҳуқуқий фан учун жуда муҳимдир.

Ўзбекистон ва Япония савдо, иқтисодий ва маданий ҳамкорликнинг кўп асрлик тарихига эга. Бу ҳамкорлик айниқса, «Буюк Ипак йўли” гуллаб-яшнаган пайтда фаол ривожланган.

Бироқ мамлакатимиз ўртасида давлатлараро ва халқаро том маънодаги ҳамкорлик муносабатлари Ўзбекистон мустақилликка эришиб, миллий суверенитетини қўлга киритгандан кейингина ўрнатилди.

Япония суд тизимини, унинг шаклланиш тарихини ўрганишнинг яна бир аҳамиятли томони шундаки, ўзбек ва япон давлатчилигининг вужудга келиши тарихчилар фикрича айна бир даврга тўғри келади².

Япония билан дипломатик муносабатлар 1992 йилнинг 26 январидан ўрнатилди. Ўзаро ҳамкорлик Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов 1994 йилнинг майида Японияга расмий ташрифидан кейин жадал ривожланиш палласига кирди.

Давлатимиз раҳбарининг 2002 йил июлидаги Японияга навбатдаги расмий ташрифи сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий-маданий соҳалардаги ҳамкорликни янги босқичга кўтарди. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов ва Япония Бош вазири Ж.Коидзиму Ўзбекистон ва Япония ўртасида дўстлик, стратегик шериклик ва ҳамкорлик тўғрисидаги декларацияни ҳамда иқтисодий ҳамкорликни ривожлантириш ва

¹ Каримов.И.А. Инсон манфаатларини таъминлаш, ижтимоий ҳимоя тизимини такомиллаштириш - устувор вазифамиздир. // Халқ сўзи, 2006 й. 8 дек.

² Тойноби А.Д.Постижение истории. - М.:1995

Ўзбекистон иқтисодий ислохотларига кўмаклашиш тўғрисидаги кўшма баёнотни имзоладилар.

Япония 10 йилдан буён иқтисодий ва ижтимоий ислохотларни изчил кўллаб-қувватлаб мамлакатимизнинг мустақиллиги ва суверенитетини мустаҳкамлашга, миллий тараққиёт жараёнига ҳар томонлама ёрдам кўрсатиб келмоқда. Ўтган йиллар давомида Япония Ҳукуматининг Ўзбекистонга ажратган грантлари ва узоқ муддатли имтиёзли кредитларининг умумий қиймати 1 млрд АҚШ долларидан ошди.

Бундан ташқари, бу давр ичида Япониянинг энг замонавий технолгияларидан фойдаланган ҳолда муҳим сармоявий лойиҳаларни амалга ошириш учун Япония халқаро ҳамкорлик банки жами 820 млн. АҚШ доллари миқдорида тижорий кредитлар ажратди.

Япониянинг таълим соғлиқни сақлаш, маданият ва ижтимоий соҳаларни ривожлантиришга кўрсатаётган беғараз ёрдами ҳам салмоқли бўлмоқда.

Ўзбекистон ва Япония БМТ, ЮНЕСКО ва бошқа халқаро ташкилотлар доирасида фаол ҳамкорлик қилиб, бир-бирини кўллаб-қувватламоқда.

Ўзбекистонда Япониянинг халқаро молия институтлари, биринчи навбатда, Халқаро валюта жамғармаси, Жаҳон банки, Осиё тараққиёт банки, Европа тикланиш ва тараққиёт банки билан ҳамкорлик механизмлари орқали кўрсатаётган кўмаги юксак қадрланади.

“Ўзбекистон Ҳаво йўллари” Миллий Авиакомпанияси, МДХ давлатларининг янги ташкил этилган авиакомпаниялари орасида биринчи бўлиб, Тошкент ва Асака шаҳарлари ўртасида кейинроқ эса, Тошкент-Токио йўналишида доимий ҳаво алоқасини йўлга қўйди.

Мамлакатимизда Ўзбекистон-Япония ҳамкорлигига дунёнинг энг ривожланган мамлакатларидан бири билан, янги мустақил давлат

ўртасидаги дўстона, тенг ҳуқуқли ва ўзаро ишончли муносабатларнинг самрали модели сифатида қаралади¹.

Бу эса, ўз навбатида Япония тарихи, унинг бугунги миллий ҳуқуқий тизими, Япониядаги давлат органлари тизимини ўрганиб чиқиш ҳар томонлама фойдали эканлигидан далолатдир.

Айниқса, менталитетлар ўхшашлиги, бир минтақа (Шарқ) да жойлашганлиги ҳисобга олинган ҳолда бу мавзуни ўрганиш бугунги кун учун муҳимдир. Айнан шундай мулоҳазалар мазкур магистрлик диссертация ишининг мавзусини танлаш учун асос бўлиб хизмат қилди.

Тадқиқот мавзусининг ўрганилганлик даражаси. Япония суд тизими Ц.Инако, В.Н.Еремин, Я.Г.Крылова, Н.В.Колтунова, Н.Морозов, О.Н.Железняк ва бошқа хориж олимлари томонидан ўрганилган². Ўзбекистонлик олимлардан С.М. Адилхожаева, М.Х. Рустамбоев, А.Х. Саидов, Е.Н. Никифорова, А.Т.Алламуратов, Б.Исмоилов, А.Абзалов, С.М. Раҳмонова, Й.Нарзиевлар³ ва бошқаларнинг ишларида Японияда суд тизими масалаларига атрофлича тўхталган. Таъкидлаш жоизки, ушбу мавзуга оид монографиялар ва илмий изланишлар комплекс тарзда Ўзбекистонда олиб борилмаган. Шуларни эътиборга олган ҳолда, биз ушбу

¹ Абдурахманов Қ.Х. ва бошқалар. Япония: сиёсати, иқтисодиёти, маданияти. Т.: Турон-Иқбол, 2006. 18-бет.

² Цунео Инако Современное право Японии. -М., 1981, Еремин В.Н. Политическая система современного японского общества. М., 1992. Те. И. Б. Проблемы назначения, исполнения смертной казни и других видов уголовного наказания по законодательству современной Японии: Автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук. -Владивосток, 2005. –С. 34. Иванов, А.М. Организованная преступность и борьба с ней в Японии / Науч. ред. В. А. Номоконов; Министерство образования РФ. Дальневосточный государственный университет. - науч. изд. - Владивосток :Изд-во Дальневосточного ун-та, 2000. -188 с. Манба. www. law.vl.ru сайти.

³ Қаранг. Адилхожаева С.М. Япония: государственность, развитие, перспективы. // Давлат ва ҳуқуқ. - 2004. -№4, - С. 66; Рустамбоев М.Х., Никифорова Е.Н. Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар. Дарслик. -Т.: ТДЮИ, 2005.; Саидов А.Х. Ҳозирги замон асосий ҳуқуқий тизимлари: Олий ўқув юртлари талабалари учун дарслик. -Тошкент, 2004; Б.Исмоилов Правовая регламентация организации и деятельности судов:зарубежная конституционная практика // Давлат ва ҳуқуқ -2004. -№4, - С.67-69; А.Абзалов Обеспечения прав потерпевших (жертв преступления) в уголовно-процессуальном законодательстве Японии // Давлат ва ҳуқуқ. – 2004, - №4, -С. 69-71; Алламуратов А.Т, Нарзиев Й. Хорижий мамлакатлар суд тизими. Ўқув қўлланма. - Т.: ТДЮИ, 2006.; Раҳманова С.М. Судебные системы зарубежных стран. Учебное пособие. - Т.: Адолат, 2005.

магистрлик диссертациямизда Япония давлати суд тизимини ва унинг ўзига хос хусусиятларини атрофлича тадқиқ қилишга ҳаракат қилдик.

Тадқиқотнинг мақсад ва вазифалари. Магистрлик диссертациясининг асосий мақсади ривожланган давлатларнинг бири саналган Япония суд тизимига оид масалаларни назарий жиҳатдан ўрганиб чиқиб, ўрганилган саволлар бўйича келиб чиққан муаммоларга жавоб қидиришдир.

Ушбу мақсад тадқиқотнинг:

- Япония суд тизимининг шаклланиш тарихини ўрганиш;
- Япония суд тизимининг шаклланиш босқичларини кўрсатиб бериш;
- Япония суд тизимининг бугунги кундаги ҳуқуқий асосларини таҳлил қилиш;
- Япониянинг бугунги миллий ҳуқуқ тизимида суд органларининг тутган ўрни аниқлаш;
- Японияда одил судловнинг асосий тамойилларини таҳлил қилиш;
- Япония давлати суд тизимида судьялар фаолиятининг ташкилий-ҳуқуқий асослари ўрганиш;
- Японияда судьяларнинг ҳуқуқий мақомини очиб бериш ;
- Японияда судьялар корпуси шакллантирилишининг ўзига хос хусусиятларини аниқлаш каби **вазифаларни** белгилаб беради.

Тадқиқот объекти бўлиб, Япония давлати суд тизими, унинг шаклланиш босқичлари, бугунги кундаги ҳуқуқий ҳолати, Япония суд ишларини кўриб чиқишнинг ўзига хос хусусиятларини белгиловчи процессуал нормалар ҳисобланади.

Тадқиқот предметига Япония суд тизими оид қонунчилик ҳужжатлари ва шу мавзуга оид юридик, тарихий манбалар ташкил қилади.

Диссертациянинг норматив асоси. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, умумэътироф этилган халқаро ҳуқуқий нормалар, Япониядаги суд органларининг фаолиятининг ҳуқуқий асослари бўлган

Япония жиноят кодекси, Япония жиноят процессуал кодекси ҳамда бошқа қонунлар¹.

Тадқиқотнинг назарий манбаларини жиноят-процессуал ҳуқуқи, хорижий мамлакатлар суд тизими, юридик психология ва бошқа фанлар бўйича илмий ишлар ташкил этади.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги. Ҳозирги кунга қадар Ўзбекистонда Япония суд тизими тўлиқ ҳолда, унинг шаклланиш босқичлари, ўзига хос хусусиятлари билан ўрганилган эмас. Шунинг учун ушбу тадқиқотда илк бор Японияда суд тизими батафсил ёритиб берилган. Диссертацияда илмий методологик даражада Япония давлати суд тизими комплекс тарзда ўрганилди.

Шунингдек, дунёнинг энг тараққий этган давлатларидан бири саналмиш Япония давлатининг суд тизимини ўрганиш, уни таҳлил қилиш бугунги кунда суд тизимида ислохотлар олиб борилаётган бизнинг давлатимиз ҳуқуқий тизими ва ҳуқуқий фан учун жуда муҳимдир.

Тадқиқотнинг назарий ва илмий аҳамияти. Тадқиқотда келтирилган маълумотлардан ҳуқуқшунос кадрлар малакасини оширишда, суд-ҳуқуқ ислохотларини ўтказиш борасида тегишли хулосалар чиқаришда фойдаланиш мумкин. Тўғри ва асосланган ҳолда қўллаш бўйича илмий назарий хулосалар ва илмий асосланган, амалиётда тўпланган бой тажрибалар асосида кўрсатмалар ишлаб чиқиш илмий ва назарий жиҳатдан фойдали ҳисобланади. Тадқиқотнинг яна бир аҳамиятли томони шундаки, тадқиқотда Японияда суд органларини ислох қилиш борасида бугунги кунда олиб борилаётган ислохотлар, айниқса Ўзбекистон Республикаси миллий ҳуқуқ тизими учун долзарб бўлган Японияда ўлим

¹ Уголовный кодекс Японии. Пер. с японского В.Н. Еремина. СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. Уголовное законодательство зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии, Японии): Сб. законодательных материалов. - М.: Зерцало, 1999. (Иностранное законодательство/ МГУ им. М. В. Ломоносова. юрид. фак.).

жазосини қўллашга оид бўлган адабиётлар¹ ҳам ўрганилиб, керакли хулосалар тақдим қилинди.

Тадқиқотнинг амалий аҳамияти Ушбу магистрлик диссертациясининг хулоса қисмида Японияда суд органларининг фаолиятида қонунларни қўллаш борасида эришилган ютуқлар, Японияда жиноятчиликнинг олдини олиш ва унга қарши курашиш борасида суд органларининг тутган ролини, айниқса одил судловни самарали амалга оширишда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятини такомиллаштириш тажрибасидан келиб чиққан ҳолда Ўзбекистон Республикаси суд тизими ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятини такомиллаштириш борасида амалий таклифлар билдирилган.

Тадқиқотнинг натижаларини апробация қилиш. Асосий назарий коидалар, назарий хулосалар ва тавсиялар Тошкент давлат юридик институтининг “Суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар” кафедраси мажлисида, шунингдек илмий мақолалар шаклида эълон қилинди.

Магистрлик диссертациясининг таркибий жиҳатдан кириш, икки боб, олтита параграф, хулоса ҳамда мавзуга оид иловалардан иборат. Тадқиқот охирида фойдаланилган адабиётлар руйхати келтирилган.

¹ Уголовное право Японии. //Уголовное право зарубежных государств. Общая часть. М.: Омега. 2003., Железняк О. Н. Практика применения смертной казни в Японии. //Право и политика, - 2001,-№3,-С.62-69.

I-БОБ. ЯПОНИЯ СУД ТИЗИМИНИНГ РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ.

§ 1. Япония суд тизимининг шаклланиши.

Японияда суд органлари шаклланиши тарихини баён қилмасдан бурун, унинг бугунги миллий ҳуқуқ тизими бўйича тўхталиб ўтсак, давлат тизими бўйича конституцион парламент монархияси. Император давлат тимсоли ва мамлакатнинг бирлиги, япон халқи ҳуқуқ ва манфаатлари кафолати бўлиб хизмат шилади. Бироқ у мамлакатнинг сиёсий ҳаётида бевосита иштирок этмайди, унинг роли асосан протокол функцияларини бажаришдангина иборат. Бироқ, Японияда императорга ва у билан боғлиқ анъаналарга ҳурмат ва эътибор жуда кучли. Бунга мисол сифатида, Японияда парламент томонидан 1966 йил 11 февраль куни қабул қилган қонундан кўриш мумкин. Ушбу қонунга мувофиқ, милоддан аввалги 660 йил 11 февралда Японияда биринчи императорлик давлати ташкил топганлиги ҳисобга олиниб, 11 февралда ҳар йили “давлат ташкил топган кун сифатида” миллий байрам ўтказиладиган бўлди¹. Японияда императорга ва у билан боғлиқ анъаналарга ҳурмат ҳамда эътибор суд тизими қурилишида ҳам бугунги кунда ўз аксини топган.

Қонун чиқарувчи ҳокимиятнинг олий органи икки палатадан – вакиллар палатасидан (480 ўрин) ва маслаҳатчилар палатасидан (252 ўрин) иборат бўлиб уларга тегишинча 4 ва 6 йил муддатга сайланади, шу билан бирга кабинет таркиби ҳар 3 йилда 50% га янгиланиб туради. Парламент депутатлари ичидан Бош вазирни тайинлайди, кабинет таркибини тасдиқлайди

Япония суд тизимининг ривожланиш босқичлари қуйидагилардан иборат:

1-босқич. Ўрта асрлардаги Япония суд тизими.

¹ Адилхожаева С.М. Япония: государственность, развитие, перспективы. // Давлат ва ҳуқуқ. - 2004. -№4, - С. 66.

2-босқич. Мэйдзи ислохотларидан 1945 - йилгача бўлган давр.

3-босқич. 1945 йилдан ҳозирги давргача бўлган босқич.

Япония суд тизими ўрта асрларда айблов-инквизицион характерда бўлган. Суд иши давлат муассасаси ёки алоҳида шахснинг аризаси асосида бошланган.

Суд маъмуриятдан ажралмаган эди. Суд иши жавобгарнинг яшаш жойи бўйича, уезд бошқармасида ёки яқин орадаги давлат муассасасида кўриб чиқилган.

Ишнинг бирор суд идорасига оидлиги жиноят содир этилган жой бўйича, ёки унинг муҳимлик даражаси, ёки берилиши мумкин бўлган жазонинг оғирлиги бўйича белгиланган. Оғир жазога маҳкум қилинадиган ишла вилоят бошқармаларида кўриб чиқилган. Ўша даврдаги Адлия вазирлиги органлари муҳим ишлар бўйича тергов ва судни, қарзларни ундириш бўйича низоларни кўриб чиққанлар.

Адлия вазирлиги бундан ташқари жазоларни ижро этиш билан ҳам шуғулланган. Судлов фаолиятида давлат Кенгаши ҳам муҳим роль ўйнаган. Давлат кенгаши ўзидан қуйи турувчи суд органлари қарорларини бекор қилишга ва ишларни қўшимча ёки ўзи тергов қилишга ҳақли бўлган. Энг олий апелляция институти император ҳисобланган.

Албатта Мэйдзи ислохотларидан олдин ҳам Японияда суд органлари мавжуд бўлган. Аммо Япониянинг ҳозирги суд тизими учун асослар айнан Мэйдзи ислохотлари даврида яратилган¹. Бунинг устига Мэйдзи ислохотларидан олдинги даврда суд ҳокимияти Японияда маҳаллий ҳокимлар қўлида эди, у ўзининг суд ҳокимиятига хос бўлган функцияларидан кўра кўпроқ маҳаллий ҳокимлар ҳокимиятини мустаҳкамлаш ва ҳимоя қилишни амалга оширган. Иккинчи босқичда Япония суд тизимининг шаклланишига ушбу даврда ўтказилган ҳуқуқий ислохотлар (янги қонунларнинг қабул қилиниши) катта таъсир қилди. Шу

¹ А.М. Мещеряков. Император Мэйдзи и его Япония. - М.: Наталис, 2006. - С 35

боис биз ушбу ҳуқуқий ислохотлар моҳиятини қисқача таҳлил қилишга қарор қилдик.

Япониянинг 1889 йилги биринчи Конституцияси (Мэйдзи Конституцияси) ҳам Пруссиянинг 1850 йилги Конституцияси асосида тузилган эди. Японияда амалга оширилган кодификация ишларида асосан Германия ва Франциядан таклиф қилинган ҳуқуқшунослар фаол қатнашдилар. Масалан, француз ҳуқуқшуноси Г.Буассонад раҳбарлиги остида бир қанча кодекслар, жумладан, жиноят (1890 йилда), савдо (1890 йилда) кодекслари лойиҳалари ишлаб чиқилган эди.

XIX асрнинг 80-йиллари Япония қоидаларини янгилашнинг бошланғич босқичи, XX асрнинг бошлари эса – қонунларни аниқлаштириш ва бир мунча консерватив курсга мослаштириш даври бўлди.

Мэйдзи инқилобининг дастлабки йилларида Японияда жиноят ҳуқуқи соҳаси бир мунча ривожланди. Дастлабки ўзгаришлар ҳам айнан жиноят қонунлари соҳасида амалга оширилди. Ҳукмрон доиралар – помещчик-юнкерлар ва буржуазия томонидан қилинадиган жиноий таъқиб асосан деҳқонлар ҳаракатларига, шунингдек буржуа ўзгаришларига нисбатан самурайлар мухролифатчилигига қарши қаратилган эди. Қисқа вақт ичида – 1868 йилдан 1873 йилгача мамлакатда учта кенг жиноят қонунлари қабул қилинди. Булар 1878 йилги муваққат жиноят кодекси, 1871 йилги янги жиноят ҳуқуқи асослари ва 1873 йилги жиноят қонунларига киритилган ўзгаришлар эди. Мэйдзи замонидаги биринчи тизимлаштирилган жиноят қонуни – муваққат жиноят кодекси буржуазиянинг ҳеч қандай таъсирини ўзида акс эттирмади. Кейинги иккита кодекслар ҳам ундан унчалик фарқ қилмади¹.

Янги типдаги биринчи жиноят кодекси 1880 йилда чиқарилди ва 1882 йил 1 январдан кучга кирди. Унинг асосий муаллифи Париж университетининг профессори Буассонад эди. Бу кодекс 1789 йилги Инсон

¹ Уголовное право Японии. //Уголовное право зарубежных государств. Общая часть. - М. , Омега -Л., 2003. – С. 253.

ва фуқаро ҳуқуқлари Декларацияси ва 1810 йилги Жазолар ҳақидаги француз кодексида баён қилинган таърифлар бўйича маълум бўлган қатор принциплар ва қоидаларни ўзида мужассам этди. Масалан, қонунда кўрсатилмаган жиноятларнинг бўлмаслиги, қонуннинг орқага қайтиш кучига эга эмаслиги принциплари айнан Франциянинг 1810 йилги жиноят кодексидан олинган эди¹. Ушбу икки принцип Япониянинг 1880 йилги жиноят кодексида қуйидагича таърифланган эди: «Шахс қандай хатти-харакатлар содир қилса ҳам, агар бу қонунда тўғридан тўғри кўрсатилмаган бўлса, жазоланиши мумкин эмас», «Қонун у эълон қилинишидан олдин содир этилган жиноятга тадбиқ этилиши мумкин эмас».

1880 йилги Жиноят кодекси Франция жиноят кодексига хос бўлган қатор муҳим элементларни – қонун билан жазоланадиган уч туркумли ҳуқуқбузарликлар (жиноят – ножўя иш – риоя қилмаслик)ни, кодекснинг тўрт элементли тузилишини (Япония жиноят кодекси ҳам тўртта китобдан иборат қилиб тузилди) ва моддаларнинг нисбатан кам сонлилигини (у бор – йўғи 430 та моддадан иборат эди) ўзлаштириб олди.

Кодексда шунингдек эски япон ҳуқуқининг баъзи нормалари ҳам ўзлаштириб олинганлиги кўзга ташланади. Масалан, кодексда назарда тутилган айбига иқрор бўлиб келган ҳолатда барча турдаги жиноятлар бўйича жазонинг енгиллаштирилиши шартлиги принципи эски япон ҳуқуқидан ўтган эди. Бу принцип ёрдам бериш ва суиқасд қилиш таркибларига ҳам тарқатилган. Жиноят таркибларининг аниқ таркибланиши ва таснифлаштирилиши кодекснинг муҳим ютуғи эди. Бу суд ва маъмурий суистеъмолликларни, ўзбошимчаликларни чекланишига олиб келди. Бироқ Япониянинг 1880 йилги Жиноят кодексига жазолар тизими французларникига қараганда жуда қаттиқ ва шафқатсиз эди. Унга биноан 20 та ҳолатда ўлим жазоси назарда тутилган эди. Жумладан, сиёсий жиноятлар, ўт қўйишлар ва ҳатто баъзи ёлғон гувоҳликлар учун ўлим жазоси берилар

¹ История Японии. Учебное пособие. В 2-х томах. Т.1. М.: РАН. Ин-т востоковедения, Ассоц. японоведов, 1999. –С 68

эди. Қатор жиноятлар умрбод турма қамоғи билан жазоланар эди.

Жазо чораларининг шафқатсиз ҳарактерга эга бўлишига қарамай, кодекснинг амалга киритилиши унда ўрнатилган судьяларнинг ўз ихтиёрича ҳаракат қилиши ва ўзбошимчаликлари йўлидаги расмий тўсиқлар япон бюрократияси томонидан муҳолифатчиликни келтириб чиқарди. Шу сабабли 1887 йилда Жиноят кодекси Ижтимоий ҳавфсизликни кўриқлаш ҳақидаги жуда шафқатсиз қонунлар билан тўлдирилди. Шу сабаблар бўйича Суд тузилиш ҳақидаги қонунни ишлаб чиқиш чоғида буржуа - ҳуқуқий кафолатлар жиддий тарзда қирқиб ташланди. Япон ҳуқуқшунослари жиноят ва жиноят процессуал қонунлар ишлаб чиқишда эндиликда табора кўпроқ Германия намунаси томон оға бошладилар.

Япониянинг 1880 йилги Жиноят - процессуал кодекси ҳам француз намунаси асосида ишлаб чиқилган эди. Бироқ процессуал ҳуқуқнинг қатор муҳим қоидалари аввалги ўн йилликларда чиқарилган қонунлар билан амалга киритилди. Масалан, қийноқларнинг чекланиши ва оқибатда бекор қилиниши, апелляция ва кассация инстанцияларининг таъсис қилиниши, адвокатура институтининг ташкил этилиши ва бошқалар ана шулар жумласига киради. Япониянинг Жиноят - процессуал кодексига Франциянинг 1808 йилги Жиноят-процессуал кодексидан ҳам кўп қоидалар ўзлаштириштириб олинди. Бунда қасамхўрлар иштирокидаги суд институтидан воз кечилди. Кодексида ишни судда дастлабки кўриш чоғида полиция учун унга таъсир кўрсатиш имкониятининг тақдим қилинганлиги ўзига хос бўлган. Суд ишни дастлабки кўришни ёпиқ мажлисда, айбланувчининг адвокатисиз амалга оширган. Бу амалиёт Японияда II жаҳон уруши охирига қадар мавжуд бўлди¹.

Шахсий мулкӣ муносабатларни тартибга солиш соҳасида эски япон ҳуқуқнинг кучли таъсири сақланиб қолди. Бироқ бунда ҳам герман ва француз фуқаролик ҳуқуқи институтлари кўшилиб кетди. 1890 йилда

1 История государства и права зарубежных стран. Под ред. Жидкова О.А. и Крашенинниковой Н.А. Часть 1. - М., 1999. - С. 237.

Буассонад раҳбарлигида Япониянинг Фуқаролик кодекси тайёрланди. У асосан Наполеон ва анъанавий ҳуқуқ нормаларини ўзлаштириш асосида тузилган эди. Бироқ бу лойиҳадан Германия Фуқаролик кодексидан ўзлаштириш асосида тузилган янги лойиҳа фойдасига воз кечилди.

Умуман XIX асрнинг охири – XX асрнинг бошларида Японияда ишлаб чиқилган қатор кодекслар асосан Германия Кодекслари намунасига таянди. Хусусан, Германия модели 1898 йилги Фуқаролик кодексига, 1899 йилги Савдо кодексига, 1907 йилги Жиноят кодексига, 1890 йилги Фуқаролик - процессуал кодексига асос бўлди. Жиноят жараёнига келганда эса шуни таъкидлаш зарурки, ҳуқуқнинг ушбу соҳасида ҳам (тўғри, бошқа соҳаларга нисбатан бирмунча камроқ бўлса-да) Германия таъсири устунлик қилди.

Юқоридаги кодексларда Ғарбий Европанинг турли ҳуқуқий тизимлари элементлари қўшилиб кетган эди. Масалан, Фуқаролик ва Савдо кодексларида Германия хусусий ҳуқуқининг ғоялари ва концепцияси устунлик қилса ҳам, ҳуқуқий тизимда француз, баъзан инглиз ҳуқуқидан олинган тушунчалар ва институтлар учрар эди¹.

Француз профессори Г.Буассонад томонидан тайёрланган Фуқаролик кодекси ва немис профессори Роспернинг Савдо кодекси Япония парламентида кучли қаршиликка учраган эди. Натижада Фуқаролик кодексининг янги лойиҳасини тайёрлаш уч япон профессоридан иборат комиссияга топширилди. Комиссия томонидан 1896 – 1898 йилларда яратилган лойиҳа ўзида француз ҳуқуқи, Германия Фуқаролик кодекси ва Япония одат ҳуқуқи таъсирини акс эттирди. Муаллифлар Япония одат ҳуқуқи нормаларини оила ва мерос ҳуқуқига киритишди. Умуман олганда эса Германия таъсири устунлик қилди. Ушбу ҳаракатлар натижасида Япония Фуқаролик кодекси 1898 йилда кучга кирди, кейинги йили эса Савдо кодекси амалга киритилди. Япониянинг Фуқаролик ва Савдо кодекслари

¹ Вагацума Саказэ, Ариидзуми Тору. Гражданское право Японии: В 2-х кн. /Пер. с яп. Батуренко В.В. Под ред. и со вступ. ст. Халфиной Р.О. - М.: Прогресс, 1983. Кн.1-2. С 19

чиқарилгандан кейин уларга кўпинча ўзгартиришлар киритилди, шу билан бирга ушбу кодексларга киритилмайдиган қўшимча қонунлар чиқариш амалиёти кенг ёйилди. Улар орасида энг муҳимлари – 1899 йилги Лицензиялар тўғрисидаги, Савдо белгилари тўғрисидаги ва Муаллифлик ҳуқуқи тўғрисидаги қонунлар эди.

Фукаролик жараёни масалалари 1890 йилда қабул қилинган Фукаролик-процессуал кодекси билан тартибга солинган.

Процессуал қонунлар билан Япония тарихида биринчи марта низоларни кўриб ҳал қилишнинг суд тартиби жорий қилинди. Бунга қадар низолар феодаллар томонидан мажбурлаш усуллари билан ҳал этиларди.

Японияда XX аср бошида қабул қилинган қонунлар ичида энг муҳими 1907 йилги янги Жиноят кодекси бўлди. У Германия жиноят қонунларининг кучли таъсири остида тузилди. Ҳуқуқбузарликларнинг уч туркумли таснифлаштирилиши (жиноят – ножўя иш – риоя қилмаслик) тугатилди, жазолар турлари ва миқдорларини белгилашда судьяларнинг ихтиёрига бериш кенгайтирилди, шартли ва муддатидан илгари жазодан озод қилиш институтлари жорий қилинди. «Исёнчилик фаолияти», император оиласи аъзоларига қарши қаратилган жиноятлар қаттиқ жазоларга тортиладиган бўлди. Қонунда эслаб ўтилган жиноятлар учун жазолар берилмайди, деган қоида чиқариб ташланди.

Шундай қилиб, инқилобдан кейин Японияда жуда қисқа вақт мобайнида илгари амал қилиб келган ҳуқуқ тизимига деярли ўхшамайдиган янги ҳуқуқ яратилди. Албатта, Япония томонидан роман-олмон ҳуқуқининг қабул қилиниши жараёнини Оврупа қонунчилигининг оддий механик рецепцияси сифатида тушунмаслик керак. Конституциявий, оила, мерос ҳуқуқи соҳасида мавжуд ҳуқуқий институтлар, император ва оила тушунчалари ўзига хос японча хусусиятларга эга¹.

Юқорида кўрсатиб ўтилганидек, янги даврда Японияда жиноий-

¹ Саидов А.Х. Ҳозирги замон асосий ҳуқуқий тизимлари: Олий ўқув юртлари талабалари учун дарслик. Тошкент, 2004. – 205- бет.

ҳуқуқий муносабатлар асосан 1880 ва 1907 йиллардаги жиноят кодекслари билан тартибга солинди. Бу кодекслар инқилобдан кейинги ўзиларига қадар қабул қилинган жиноят қонунларини умумлаштирган эдилар.

1880 йилги Жиноят кодексининг қабул қилиниши билан Япония суд амалиётига буржуа жиноят ҳуқуқининг асосий принциплари киритилди. Жиноят кодекси 430 та моддадан иборат бўлиб, француз жиноят кодекси тизими бўйича тузилган эди.

1880 йилги Жиноят кодексини ҳаётга тадбиқ қилиниши билан шафқатсиз ва ваҳшиёна жазо чоралари: ёқиб юбориш, арралаб бўлиш, секинлик билан бошини кесиш тугатилди. Шунингдек, Японияда анъанавий тарзда сақланиб қолган ўзига хос “қасос олиш” тартиби қонунлаштирилган эди. Бунга кўра, ўзига озор етказган шахсдан қасос олиш учун ҳокимият органларидан ёзма рухсат олиш лозим эди.

Жиноят кодексида назарда тутилган жазо тизимига кўрқитиш ва ундириш руҳи сингдирилган эди. Юқорида қайд этилганидек, 20 та ҳолатда содир этилган жиноятлар учун ўлим жазоси назарда тутилган эди. Ўлим жазосидан ташқари озодликдан маҳрум этиш ва пул жарималари ҳам қўлланилган. Маҳкумлар озодликдан маҳрум қилиш жазоларини каторга ишларига оид турмаларда, “ақлини киргизадиган” уйларда ёки оддий қамоқхоналарда ўтаганлар¹.

1880 йилги Жиноят кодекси асосий жазолар билан бир қаторда фуқаролик ҳуқуқларидан маҳрум қилиш, полиция назорати остига қўйиш ва мол-мулкни мусодара қилиш сингари қўшимча жазоларни ҳам назарда тутган эди.

Жазоларнинг шафқатсизлигига қарамай, 1880 йилги кодекс япон бюрократиясининг очик норозилигига дуч келди. Бу асосан шу билан изоҳланадики, кодекснинг 1810 йилги Француз Жиноят кодексининг

¹Уголовное право Японии. //Уголовное право зарубежных государств. Общая часть. М. , Омега - Л., 2003
С 254

нормаларидан ўзлаштириб олинган моддалари судлар, прокуратура ва полициянинг ўзбошимчаликларини чеклар эди.

Шу сабабли Японияда ишлаб чиқилган янги Жиноят кодекси учун Германия жиноят қонунлари намуна қилиб олинди. Прусс юристи Рудольф иштироқида тузилган 1907 йилги янги Жиноят Кодекси шу йил апрель ойида парламентда тасдиқланди ва 1908 йил 1 январдан кучга киритилди¹. Бу Жиноят кодексининг асосий белгисини жазолар миқдорини белгилашда ва жиноятлар таркибини ўрнатишда судьяларнинг ўз ихтиёрича ҳаракат қилиш эркинлиги принципи ташкил қилган эди.

Япониянинг янги Жиноят кодексига жиноятларнинг давлатга қарши, бошқарувга қарши, хусусий мулкка қарши ва шахсга қарши қаратилган турларини учратамиз.

Императорлик фамилияси аъзоларига қарши қаратилган жиноятлар, ички ва ташқи хавфсизликка қарши қаратилган жиноятлар, кўзғолонларда иштирок этиш давлатга қарши жиноятлар қаторига кирган. Кодекснинг 73-моддасига биноан, император, унинг бувиси, онаси, хотини ва тахт вориси шахсига нисбатан хавфли хатти-ҳаракат содир этганлик учун ўлим жазоси назарда тутилган. Ҳатто ушбу шахсларни ҳақорат қилганлик учун беш йилгача муддатга қаторга ишлари берилиши мумкин эди. 1908 йилги матбуот ҳақидаги махсус қонун билан кодексга император хонадони аъзоларининг обрў-эътиборига таҳдид қилганлик учун жазони назарда тутувчи модда киритилди.

Кодекснинг ички хавфсизликка қарши жиноятларга бағишланган бўлими бевосита мамлакатдаги инқилобий ҳаракат билан курашишга мўлжалланган эди. 77-моддага асосан мавжуд ҳукуматни ағдариш ёки конституцияни зўрлик билан ўзгартириш мақсадида кўзғолонда иштирок этиш учун кўзғалон раҳбарига ўлим жазоси ёки умрбод қаторга ишларига маҳкум этиш, иштирокчиларига қаторга ишлари ёки турмага қамаш назарда

¹ Адилхожаева С.М. Япония: государственность, развитие, перспективы. // Давлат ва ҳуқук. - 2004. -№4, - С. 66

тутилган. Жиноят кодексининг махсус моддаси (80-модда) содир этилган ёки тайёрланаётган норозилик чиқишлари ҳақида ҳокимиятларга хабар қилинишини белгилайди.

Хусусий мулкка таҳдид қилиб содир этилган жиноятлар учун оғир жазолар назарда тутилган. Босқинчилик жинояти узоқ муддатли қаторга ишлари билан жазоланган. Фирибгарлик ва товламачилик жиноятлари ҳам Жиноят кодекси бўйича хусусий мулкка қарши қаратилган жиноятлар таркибига тааллуқли бўлган. Бундан ташқари, камомат ва ўзлаштириш ҳам ушбу жиноят турига кирган.

Япониянинг 1898 йилги Фуқаролик кодекси умумий қисм, ашё, мажбурият, оила ва мерос ҳуқуқларига бағишланган бешта бўлимдан иборат эди. Япония Фуқаролик кодекси бугунги кунда ҳам бир қанча кўшимча ва ўзгартиришлар билан амал қилади.

Кодекснинг оила ва мерос ҳуқуқига бағишланган тегишли бўлимларида оила бошлиғининг мутлақ мавқеи мустаҳкамланади. Оила аъзолари унинг розилигисиз никоҳдан ўта олмаганлар. Оила бошлиғи вафот этгач унинг ҳуқуқлари ҳамда барча мол-мулки катта ўғилга ўтган. Хотини ва оиланинг бошқа барча аъзолари меросдан маҳрум қилинган. Хотин киши ҳуқуқий лаёқатли ҳисобланмас, унинг мол-мулкани эри бошқарар эди. Никоҳдан ўтилгандан бошлаб аёл киши эрининг оила аъзосига айланган. Лекин шунга қарамай, Япония ҳуқуқ институтлари “вестернизациялашган” япон ҳуқуқининг унча ҳам салмоқли бўлмаган қисми ҳисобланган.

Япониянинг 1899 йилги Савдо кодекси тўрт бўлимдан иборат бўлиб, унда савдо битимлари ва денгиз савдосига оид масалалар батафсил тартибга солинади¹. Савдо Кодексида алоҳида расмий тартиботлар ҳақидаги қоидалар йўқ ва махсус савдо судлари назарда тутилмаган. У фуқаролик кодексига қараганда кўпроқ ўзгаришларга учради. Савдо муносабатлари соҳасида

¹ В.В. Пиляева. Гражданское и торговое право Японии (в юридических конструкциях, понятиях, схемах и таблицах). - М., 2001. - С 55

Савдо кодексининг таркибий қисмига айланмаган бир қанча қонунлар, масалан, қимматли қоғозлар тўғрисидаги қонун чиқарилди.

1889 йилги Конституция расман судьяларнинг алмаштирилмаслиги ва мустақиллигини ўрнатиб, келажакда Японияда судларнинг қайта тузилишининг умумий принципларини белгилаб берди. Судьялар ўз фаолиятини “император номидан ва қонун асосида” (57-модда) амалга оширардилар. Умумий судларнинг ваколатлари чекланган эди, улар маъмурият хатти-ҳаракатлари устидан тушган шикоятларни кўриб чиқа олмасдилар. Конституциянинг 60-моддаси махсус, маъмурий судлар ташкил этишни назарда тутди. Амалдорлар фаолияти суд назорат остидан чиқарилди. Амнистия ҳуқуқи, Конституциянинг 16-моддасига мувофиқ, императорга тегишли эди¹. Суд томонидан бериладиган жазони ҳам фақат император ўзгартира оларди.

Япониянинг эски суд тизими ва суд ишларини юритиш тартиби жуда секинлик билан қайта тузилди. Конституция қабул қилинишидан аввалок япон сиёсий арбоблари, юристлар томонидан ғарб мамлакатларининг суд ва ҳуқуқий тизимларини кенг ўрганиш ишлари ўтказилган эди. Бунда қайтадан ташкил этилган Франк-ҳуқуқий мактаби (1879 йил ташкил этилган), Мэйдзи профессионал ҳуқуқий мактаби (1881 йил ташкил этилган), Англия ҳуқуқ мактаби (1885 йил ташкил этилган) ва бошқа ҳуқуқий мактаблар муҳим аҳамиятга эга бўлди.

1872 йилдан бошлаб судларда матбуот вакилларининг иштирок этишига рухсат этилди, фуқаролик ишларини ҳал қилишда қийноқлар кўллаш тақиқланди, расман табақавий фарқлар йўқ қилинди, қонли қасос уч олиш ман этилди. 1874 йилда жиноят суд ишларини юритишда қийноқлар кўллаш дастлаб чекланди, сўнгра эса батомом тақиқланди.

1890 йилда “Судлар ташкил қилиш ҳақида”ги қонун асосида Япониянинг суд тизими тартибга келтирилди, маҳаллий округ, апелляцияцион

¹ Конституция Японии 1889 г. В.Н. Дурденевский, Е.Ф. Лундшувейт. Л., 1926 г. С 72

суд инстанциялари ташкил қилинди, апелляция судлар ва катта суд судьяларидан маъмурий судлар ҳайъатлари тузилди.

Қонун конституцияга мувофиқ тарзда расман судьяларнинг алмаштирилмаслиги ва мустақиллиги принципини мустаҳкамлади. Судьялар фақат жиноий жавобгарликка ёки интизомий тартибда жазога тортиладиган бўлсалар, алмаштирилиши, мансабидан пасайтирилиши мумкин эди. Шу мақсадда шу йилни ўзидаёқ судьяларни ижтимоий жавобгарлиги ҳақидаги қонун қабул қилинди. Судьяларга тазиқ ўтказишни бевосита дастаклари Адлия министрining кўлида қолди. Адлия министри мамлакатдаги одил судлов устидан умумий маъмурий назоратни амалга оширарди, судьяларни олий суд ва мамурий лавозимларга илгари суриш ҳуқуқига эга эди.

Судья лавозимини эгаллаш учун 1890 йилги қонунга асосан юридик маълумот ва профессионал тажриба талаб қилинарди. Тегишли имтиҳонларни топширган ҳамда суд органларида ва прокуратурада уч йил хизмат синовини муддатдан муваффақиятли ўтган шахслар судья бўлиши мумкин эди.

1890 йилги қонунда шунингдек қатъий субординацияга¹ бўйсунувчи маҳаллий прокурорлардан иборат штатлар билан “прокуратуранинг олий умумий департаменти”ни ташкил қилиш ҳам назарда тутилган эди. Судьяларга қандай малакавий талаблар қўйилган бўлса, прокурорларга ҳам шундай талаблар қўйилган. Прокурорларни Адлия министри назорат қилиб турган. Адлия министри прокурорларга у ёки бошқа суд ишлари бўйича кўрсатмалар бериш ҳуқуқига эга эди.

1893 йилда “Адвокатура ҳақида”ги қонун қабул қилинди. Адвокатлар суд ишларида иштирок эта бошладилар. Адвокатлар корпуси ҳам Адлия вазирининг, ҳам прокуратуранинг қаттиқ назорати остида бўлган. Адвокатлар шунингдек интизомий судларнинг юрисдикцияси остида эдилар.

¹ Субординация-хизматда: кичикларни даражама-даража катталарга бўйсунуши; ўзидан каттага бўйсунуш.

Уларни имтизомий жавобгарликка тортиш ҳуқуқи прокурорларга тегишли бўлган. Ушбу барча янги киритилган тартиб – қоидаларга қарамай Япониянинг “ҳуқуқни муҳофаза қилиш” тизими ҳали узоқ вақтгача империя ҳокимиятининг жазо берувчи қисми бўлиб қолди.

Бунга тарихий мисол келтирадиган бўлсак, Япония иқтисодиёти XX асрнинг 30-йилларида чуқур иқтисодий инқирозларга дучор бўлди. Япония ҳукумати ушбу кризисдан чиқиш учун ҳарбий ҳаракатларни бошлашга қарор қилди. Шундан сўнг бошланган ҳарбий ҳаракатлар боис, Япония давлат тизимида ҳам ўзгаришлар содир бўлди¹. Япониянинг бутун ижтимоий ва сиёсий ҳаёти ўша даврдаги Бош вазир Коноэ Фумимаро таклифига биноан ҳарбий режим манфаатларига бўйсундирилди. Барча сиёсий партиялар тарқатиб юборилди. Барча жамоат бирлашмаларини бирлаштирувчи мудофаага ёрдам Ассоциацияси тузилди.

1941-1944 йилларда барча ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга Тодзио Хидэки бошчилик қилди. У бир вақтнинг ўзида бош, ички ишлар, ҳарбий вазир лавозимларини эгаллади ва ҳарбий диктатура тизимига бошчилик қилди.

Бу воқеалар ўша даврдаги суд тизимига ҳам таъсир қилди. Япония судлари ўша даврда ҳарбий режим қонун-қоидаларини ҳимоя қилган ҳолда иш олиб бордилар. Япониянинг ушбу суд тизими 1945 йилгача ўзгаришсиз сақланиб қолди.

¹Адилхожаева С.М. Япония: государственность, развитие, перспективы. // Давлат ва ҳуқуқ. - 2004. -№4, - С. 66

§2. Японияда судлов жараёнининг ўзига хос хусусиятлари

Японияда Мэйдзи инқилобидан кейин шаклланган ҳуқуқий тизим ўзида роман-олмон ҳуқуқий оиласи хусусиятларини ифодалар эди. Табиий савол туғилади: ушбу қонунчилик «ҳаётдаги ҳуқуқ»ка айландими ёки «китоблардаги ҳуқуқ»лигича қолдимми? Ушбу саволга жавоб беришдан олдин иккинчи жаҳон урушидан кейин япон ҳуқуқига Америка ҳуқуқи кучли таъсир этганлигини айтиш жоиз. Япониянинг 1946 йилги Конституцияси, шунингдек 1948 йилги жиноят-процессуал кодекси шундан далолат беради. Фуқаролик-процессуал кодекси ҳам эркин рақобат принципини кенгайтириш томонга қаратилди. Америка таъсири иқтисодиёт соҳасидаги қонунчиликда (компаниялар тўғрисидаги қонун, трестларга қарши қонунчилик) ҳам намоён бўлди¹.

Иккинчи жаҳон уруши ўтиб 1946 йилги Конституция қабул қилингандан кейин фуқаролик, оила, меҳнат ва жиноят ҳуқуқи қайта кўриб чиқилди ва янгиланди.

1946 йилги Япония Конституцияси халқ суверенитети принципини эълон қилди, император сиёсий ҳокимиятдан маҳрум бўлди, у «давлатнинг ва халқ бирлигининг рамзи» деб тан олинди, парламент «давлат ҳокимиятининг олий органи ва «давлатнинг ягона қонун чиқарувчи органи» деб эълон қилинди. Конституция, шунингдек шахснинг асосий демократик ҳуқуқ ва эркинликларини мустақамлади. Асосий қонуннинг 9-моддасида халқаро низоларни ҳал этиш воситаси сифатида урушлардан, ҳарбий куч билан таҳдид қилиш ва уни қўллашдан воз кечиш баён қилинди.

Япониянинг 1946 йилги Конституциясида Америка ҳуқуқий қарашларига мувофиқ суд ҳокимиятининг роли кучайтирилган ва фуқароларнинг бевосита судда ҳимоя қилиниши керак бўлган асосий ҳуқуқлари ва эркинликлари рўйхати мавжуддир.

¹ В.В. Пиляева. Гражданское и торговое право Японии (в юридических конструкциях, понятиях, схемах и таблицах). - М., 2001. - С 4

Инсоннинг асосий ҳуқуқлари бузилмаслиги (11-модда), шахсни ҳурмат қилиш (13-модда), қонун олдида барчанинг тенглиги (14-модда), тафаккур, виждон, динга эътиқод қилиш, йиғилишлар, бирлашмалар, сўз, матбуот эркинлиги ва фикр билдиришнинг бошқа методлари эркинлиги ҳамда фикр билдиришнинг бошқа методлари эркинлиги тўғрисидаги қоидалар Конституцияда мустаҳкамланган (19-23-моддалар).

Конституцияда эълон қилинган фуқароларнинг одил судлов соҳасидаги ҳуқуқлари: тегишли ҳуқуқий тартиботсиз жазо қўлланилишининг тақиқланиши (31-модда), ҳар қандай айбловни судда муҳокама қилиш ҳуқуқи (32-модда), ғайриқонуний қамоққа олишни тақиқлаш (33-модда), ҳимоя қилиш ҳуқуқи (34-модда), ғайриқонуний тинтув қилишнинг тақиқланиши (35-модда), калтаклаш ва қаттиқ жазо беришнинг тақиқланиши (36-модда), жиноят иши бўйича ҳар бир айбланувчининг унинг ишининг холис суд томонидан тез ва очиқ муҳокама қилинишига, агар бунга зарурият бўлса текин юридик ёрдамга бўлган ҳуқуқи (37-модда) ва бошқалар муҳим аҳамиятга эгадир¹.

1946 йилги Конституция асосида Фуқаролик кодекси матнига ҳам муҳим ўзгаришлар киритилди. 1947 йилда патриархал оила институти бекор қилинди, аёл ва эркак оилавий, мулкӣ, шу жумладан мерос муносабатларининг тенг ҳуқуқли қатнашчилари деб эътироф этилди. 1945 йилги Қонун қасаба уюшмалари ташкил этишни ва улар фаолиятининг эркинлигини тан олди, 1947 йилги меҳнат стандартлари тўғрисидаги қонунга мувофиқ иш куни ва иш ҳафтаси қанча вақт давом этишига чеклашлар белгиланди, ҳар йилги ҳақи тўланадиган таътиллар жорий қилинди ва ҳоказо. Аграр ислоҳот тўғрисидаги қонунлар билан помещчик ер эгаллиги тугатилди ва ер унга ишлов берувчи деҳқонларнинг мулки деб тан олинди. Ниҳоят, 1947 йилдаги хусусий монополияларни чеклаш ва хусусий савдо

¹ Оваселюк А.М. Иностранное конституционное право. Политические институты и конституционное право Японии. - М., 1996. – С. 43.

амалиётини таъминлаш тўғрисидаги қонунга мувофиқ Япониянинг йирик сақловчи компаниялари бўлган дзайбацулар тарқатилди.

Япониянинг иккинчи жаҳон урушидаги мағлубияти ва етти йил давомида унинг ҳудудида Америка қўшинларининг сақлаб турилиши япон ҳуқуқида жиддий ўзгаришларга олиб келди. Бу инглиз-америка ҳуқуқий оиласи (устун даражада унинг Америка вариантининг) япон ҳуқуқи ривожланишига катта таъсир кўрсатишига кўмаклашди ва айниқса конституциявий, савдо ҳамда савдо-процессуал ҳуқуқда сезиларли намоён бўлди.

1946 йилги Япония Конституцияси лойихаси матни Америка оккупация қўшинлари штаби ҳуқуқшунослари томонидан тузилган эди. Табиийки, улар намуна сифатида АҚШ Конституциясидан фойдаланганлар. Масалан, Америка моделига мувофиқ Япония Конституциясида конституциявий назорат институти назарда тутилди. Конституциявий назорат, яъни ҳар қандай қонун ҳужжатлари ёки маъмурий актларни Конституцияга мувофиқлиги юзасидан текшириш фақат Олий суд томонидан эмас, балки қуйи судлар томонидан ҳам амалга оширилиши назарда тутилди. Қуйи судларнинг айримлари ҳатто ҳукумат қарорларини ҳам ғайриконституциявий деб эътироф этиш тўғрисида қарор чиқариши мумкин эди.

Бу шубҳасиз, конституциянинг энг муҳим демократик қоидаларидан бири бўлди¹.

Монополиялар тўғрисидаги қонун Америка трестларга қарши ҳужжатларининг нусхаси эди. Урушдан кейинги Япониянинг акциядорлик қонунчилигига Америка ҳуқуқининг таъсири сўзсиздир. Жиноят процесси соҳасида Америка ҳуқуқий тизимининг таъсири салмоқли эди. 1948 йилги Япония Жиноят-процессуал кодекси Америка ҳуқуқий концепциялари таъсирида мусобақаланиш принципи қўлланилишини анча кенгайтди,

¹ Хасэгава Масаясу Нихон-Но Кэмпо (Японская Конституция). - Токио 1977. - С 8

ишларни дастлабки кўриб чиқиш институтини бекор қилди ва ҳоказо. Ушбу замонда суд ишларини юритиш тўғрисидаги қонун (1947 йил), Прокуратура тўғрисидаги қонун (1947 йил), Адвокатура тўғрисидаги қонун (1949 йил) қабул қилинди. Ушбу қонунларнинг барчаси уларга бир неча марта ўзгартиришлар киритилган бўлса ҳам амал қилиб келмоқда.

Шу билан бирга АҚШ ҳуқуқининг япон ҳуқуқий тизимига ушбу таъсири барибир япон ҳуқуқини инглиз-америка ҳуқуқи оиласига тўлиқ «жалб қилиш»имконини бермади. Америка ҳуқуқининг таъсири умуман олганда анча чекланган ва етарлича даражада эмас эди.

Гап шундаки, япон ҳуқуқи асосий тармоқларининг кўпчилик институтлари: фуқоролик, савдо, фуқоролик-процессуал ва жиноят ҳуқуқи ҳамон роман-олмон ҳуқуқий оиласи анъаналарига таянар эди. Япон ҳуқуқшуноси Цунэо Инаконинг бу борадаги хулосаларига кўшилиш керак. У бундай дейди: «Ҳозирги замон япон ҳуқуқида роман –олмон тизими ҳукмрон мавқега эга»¹.

Япон ҳуқуқининг роман-олмон оиласи мамлакатлари ҳуқуқи билан умумийлиги ижобий (позитив) ҳуқуқ мазмунидагина эмас, балки манбалар тизимида намоён бўлади. Япония ҳуқуқи умумий ҳуқуқдан фарқ қилган ҳолда статут ҳуқуқий тизим ҳисобланади. Японияда ҳуқуқнинг асосий ва етакчи манбаи қонунчиликдир. Ушбу ҳолат Япония ва Америка ҳуқуқлари бир-бирига янада яқинлашишига тўсиқ бўлиб хизмат қилади, ушбу яқинлашиш чегараларини белгилаб беради.

Японияда, роман-олмон оиласининг бошқа мамлакатларда бўлганидек суд амалиёти ўзгариши, унинг аҳамияти ошиши ва ҳуқуқнинг амалдаги манбаига айланиши кузатилмоқда. Бироқ суд қарорлари барибир статут ҳуқуқни аниқлаштириш, талқин қилиш воситаси ролини бажармоқда.

Агар ҳуқуқ тўғрисида норматив тасаввур нуқтаи назарида қолинадиган бўлса, мамлакатнинг амалдаги ҳуқуқий тизимида ўз келиб чиқишига кўра

¹ Цунэо Инако. Современное право Японии. - М., 1981. - С 66.

соф япон ҳуқуқини топиш мушкул бўлади. Улар унча кўп эмас. Булар Европа ҳуқуқ тизимига оз миқдорда қўшилган қўшимчалардир. Рецепция қилинган роман-олмон ҳуқуқи мана 100 йилдирки, қадимий маданият, анъаналар ва урф-одатларга эга бўлган мамлакат шарт-шароитларида самарали ривожланаётганлигини унутмаслик керак.

Ҳуқуқнинг бир қатор тармоқларида (масалан, атроф муҳитни муҳофаза қилиш, истеъмолчилар ҳуқуқини ҳимоя қилиш соҳасида) Япония ҳорижий ҳуқуққа мурожаат қилмасдан ўзига хос ҳуқуқий механизмни ишлаб чиқмоқда, бу билан пайдо бўлаётган муаммоларни қонунчилик йўли билан ҳал этишда бошқа давлатларга намуна бўлмоқда¹. Шу муносабат билан атроф-муҳит муҳофазаси тўғрисидаги қонунчилик интенсив ривожлантирилаётганлиги ўзига диққатни тортади. Қўланса ҳиднинг олдини олиш (1971 йил), ишлатилган мойлар етказган зарарнинг ўрнини қоплаш (1975 йил), тебранишни тартибга солиш (1976 йил), атмосфера ҳавоси ифлосланишининг олдини олиш ва шовқинни чеклаш (1968 йил), атроф-муҳитнинг одамларнинг соғлиги учун хавфли равишда ифлослантирилиши билан боғлиқ жиноятлар учун жазолаш (1970 йил) тўғрисидаги қонунлар қабул қилинди. Уларда ишлаб чиқариш фаолиятининг тегишли қоидаларини бузган ходимни озоликдан маҳрум этиш ва одамлар соғлигига зарар етказган юридик шахсга жазо бериш назарда тутилган. Японияда чиқитқилардан самарали тарзда фойдаланиш ва шаҳарларда озодалиқни сақлашга айниқса катта эътибор берилади.

Умуман олганда, олдинги кодекслаштириш тизими сақлаб қолинди. Ғарбий Европа манбалар тизимига ўхшаш манбалар тизимини ташкил этувчи кўплаб қонунлар ва бошқа меъёрий ҳужжатлар билан тўлдирилган олтига кодекс (уларга Конституциявий ўзгартиришлар киритилди) унинг ўзагини ташкил этади. Прецедент япон ҳуқуқи манбаига айланмади.

¹ Noda Y. Introduction of Japanese law. Tokyo, University Press. 1984.P 14

Агар Лотин Америкаси ҳуқуқига ўтмишнинг анъанавий нормалари ва институтларининг (Испания ва Португалия ҳукмронлиги замонида сиқиб чиқарилган) бирор-бир таъсири мавжуд бўлмаган Европа ва Америка намуналари бирга қўшилган дуализм хос бўлса, Япония ҳуқуқий тизимида бошқача хусусиятларга эга бўлган дуализм тегишли, яъни ўтмишда шаклланган анъанавий нормалар ва XIX аср охирида рецепция қилинган роман-олмон ҳуқуқий моделларнинг бирга қўшилиши ва мувозий амал қилиши аён бўлади.

Бизгача етиб келган қадимий япон қонунлари кўп жиҳатдан Хитойнинг Тан династияси қонунларини эслатади. Японияда ҳуқуқ концепциясининг ўзи Хитой ҳуқуқи таъсири остида шаклланган. Ушбу концепция марказида «рицу», яъни жиноят қонуни турар эди. Тизимнинг ўзи эса «рицуре» номини олган ва унинг қаттиқлиги ҳуқуққа нисбатан салбий муносабат шаклланишига олиб келган. Ушбу анъана япониялик онгида бугун ҳам яшамокда, «ҳуқуқ» сўзи кўпинча турма билан бир хилда тушунилади¹.

Японларнинг яшаш тарзи синтоизм, буддизм ва конфуцийлик диний тасаввурлари таъсири остида шаклланган. Бу япон жамиятидаги ҳуқуқий хулқ-атворнинг анъанавий нормалари «гири» деб аталади. Гири Япониялик тадқиқотчилар томонидан турлича талқин этилади. Баъзан гири муайян шароитларда инсоний ўзаро муносабатлар ҳақидаги қатъий кўрсатмаларга асосланган ор-номус ёки бурч сифатида талқин қилинади. Бу муайян шахс ёки муайян гуруҳ олдидаги бурчдир, бундай ахлоқий мажбуриятнинг бажарилмаслиги мана шу шахс ёки гуруҳнинг норозилигига ёки қўнгли совишига олиб келади.

Ушбу ахлоқий қоидалар Япония суд органлари фаолиятида жиддий ақс этади. Айтайлик, шартномавий муносабатлар соҳасида контракт одатда тарафлар ўзаро муносабатларнинг айрим муҳим жиҳатларинигина

¹ Саидов А.Х. Ҳозирги замон асосий ҳуқуқий тизимлари: Олий ўқув юртлари талабалари учун дарслик. Тошкент, 2004. – 205- бет.

белгилайди, контракт амал қилиши, уни бажариш босқичида пайдо бўлиши мумкин бўлган барча аниқ муаммолар гиридан, яъни таниш шахслар ўртасидаги ўзаро муносабатлар қоидаларидан келиб чиқиб ҳал этилади. Япон цивилистлари Сакаэ Вачакума ва Тору Аринузуми битишув тушунчасининг моҳиятини очар эканлар «кутилаётган натижа маълум даражада ҳуқуқий нормалар туфайли эмас, балки урф-одат ва ахлоқ орқали эришилади» деб таърифлайдилар¹. Битишув қатнашчиси ушбу воситалар ёрдамида кутилган натижаларга эришмаса, унга суд қарори орқали эришиш мумкин. Гирининг амал қилиши ҳаммага ҳам ёйилавермайди, балки доимий равишда ўзаро муомала қиладиган шахслар доираси билан чекланади.

Шаклланган анъанага мувофиқ суд муҳокамаси ашёларнинг ҳолатига мутлоқо мос келмайди. Судга мурожаат қилиш даъвогарнинг фикрича, унинг оппоненти тинч йўл билан аҳдлашиш мумкин бўлмаган рисоладаги одам эмаслигини кўрсатади. Суд муҳокамаси уларни яраштириши зарур бўлади.

Японларга суд муҳокамаси ашёларнинг табиий ҳолатига мутлоқо мувофиқ эмасдек туюлди. Агар бир тараф ишни албатта ютиб чиқиши иккинчи томон ютқизиши керак бўлган зиддиятнинг мантиқий принципларини ҳамма вақт қиёсий-тарихий таҳлил қилиш муросали йўлни изловчи японларни қониқтирмайди. Япониялик суд муҳокамасидан кўра ярашишни маъқул кўради. Ҳатто судда кўриб чиқиладиган низоларнинг кўпчилиги ҳам ярашиш билан тугалланади.

Японлар қоидалар ёрдамида тартибга солинадиган бир маромдаги ижтимоий ҳаётни афзал кўришади. Бу уларнинг характериға ҳуқуқий нормаларға қараганда кўпроқ даражада мос келади. Мана шу мақсадда барча ижтимоий муносабатлар оилавий муносабатларға ўхшаб кетади ва улар оилаға тегишли қоидалар билан тартибға солиниши керак. Бироқ ижтимоий муносабатларинг турли-туманлиги туфайли ушбу қоидалар гарчи ягона руҳға эға бўлса ҳам доимий равишда ўзгариб туради. Бундай қоидалар

¹ Вагацума Сакаэ, Ариидзуми Тору. Гражданское право Японии: В 2-х кн. /Пер. с яп. Батуренко В.В. Под ред. и со вступ. ст. Халфиной Р.О. - М.: Прогресс, 1983. Кн.1-2. С 57

конунчилик тусига эга бўлмайди, чунки уларда ҳуқуқнинг асосий жиҳатлари мавжуд эмас. Ушбу қоидаларга риоя қилиш ҳамма вақт рақобатнинг ҳис-туйғусини қондиришга интилишни уйғотади. Албатта, актни бажаришнинг ўзи ушбу қоиданинг таркибий унсурларидан бири ҳисобланади, бироқ бу етарли эмас. Бажарувчининг ички кайфияти биринчи даражали аҳамиятга эга бўлади.

Қоидаларнинг анъанавий тизими бўлган гирига конфуцийлик катта таъсир кўрсатди. Гирига ҳуқуқий норма, айниқса конунчилик нормаси сифатида қабул қилиниши мумкин эмас. Лекин шунга қарамай, улар ҳуқуқий муносабатларга жиддий таъсир кўрсатади. Масалан, конун бўйича ўзига тегишли қарзни қарздордан талаб қилувчи кредитор гирига кўра инсон эмас. Қарздорнинг аҳволидан одоб доирасида воқиф бўлувчи, унинг ташвишларига ҳамдард бўлган кредитор кўпроқ, ҳурматга сазовор. Илик муносабатга мушарраф бўлган қарздор бундай хайрихоҳликни оқлаш учун кўлидан келган ишни қилишга интилади. Агар шартнома бузилса, тарафлар юридик механизмни ишга тушириб юборишдан олдин «дўстона йўллар»ни синаб кўришлари керак. Шартномаларда тарафлар ўртасида шартнома бўйича ҳуқуқ ва мажбуриятлар юзасидан низо келиб чиққан тақдирда ушбу низоларни улар муҳокама қилишлари тўғрисидаги писанда қилиниши бежиз эмас.

Кўпчилик япон муаллифларининг фикрича, гарчи гири ҳуқуқ соҳасида ўз таъсирини сақлаб қолганига қарамай, бундай таъсирни салмоқли деб бўлмайди, ушбу таъсир мунтазам равишда пасайиб бормоқда ва уни XX аср арафасидагига қиёслаш мумкин эмас¹. Гирининг оилавий ҳуқуқ соҳасидаги таъсири шубҳасиздир. Оила ҳуқуқи соҳасидаги масалалар судга мурожаат қилинмай асосан ички муҳокамалар ёрдамида ҳал этилди. Ажралишлар ўзаро розилик билан ҳал этилишига япон ҳуқуқи томонидан рухсат берилган ва ажралишлар умумий сонининг қарийб 90 фоизи ўзаро розилик билан ҳал

¹ Оваселюк А.М. Иностранное конституционное право. Политические институты и конституционное право Японии. - М., 1996. - С 199

этилади. Мол-мулкни бўлиш алимент тўлаш ёки болаларга васийликни тайинлаш ҳам мана шу тарзда ҳал этилади, чунки ушбу масалаларни танланган воситачилар ёки эр-хотиннинг дўстлари ҳал этишади. Қўшнилар, ижара шартномаси қатнашчилари ўртасидаги низолар ҳам асосан тинч йўл билан ҳал этилади.

Японларнинг ҳуқуқий онгини тушунишда айрим муаллифлар, айниқса хорижий муаллифлар ноаниқликка йўл қўйишади. Масалан, Р.Давид японларнинг кундалик ҳаётида ҳуқуқ эмас, балки гирининг манъавий-ахлоқий нормалари анъанавий мажмуини белгиловчи аҳамиятга эгадир, дейди¹. Россиялик муаллифлар А.А.Тилле ва А.Овчинников ҳам мана шундай нуқтаи назарни қўллаб-қувватлашади.

Чиндан ҳам Японияда жисмоний шахслар ёки ташкилотлар ўртасидаги шартномавий муносабатларда гири нормалари муайян ўринни эгаллайди, бироқ ушбу нормалар шартнома муносабатларининг барча жиҳатларини қамраб ололмайди. Масалан, А.А.Тилле Японияда қўлланиладиган иш кучини умрбод ёллаш тизимини ҳам гири нормаларининг амал қилиши соҳасига киритади. Бироқ аслида бундай эмас. Ушбу тизим урушдан кейинги замонда, айниқса Японияда иқтисодий ўсиш суръатлари юксак бўлган XX асрнинг 60-йилларида ривожланди. Бу энг аввало хусусий компаниялар иш кучини ўз маблағлари ҳисобига касбга тайёрлар экан ишчи ва хизматчиларнинг ўз корхонасида ишлаб қолиши учун ҳар хил чоралар қўллаши билан боғлиқдир. Шундай қилиб, ишчиларнинг ўрта мактабни тамомлангандан пенсияга чиққунча қадар бир корхонада ишлаши уларнинг ёки тадбиркорларнинг гири нормаларига боғлиқлиги билан эмас, балки оддий моддий омиллар билан изоҳланади.

Фуқароларнинг можароли вазиятларни судни четлаб ҳал этишга интилиши японлар ҳуқуқий онги ёки хулқ-атворининг хусусияти деб кўрсатилади. Чиндан ҳам бунда биз гирининг айрим нормаларига дуч

¹ Давид Р. Основные правовые системы современности: Пер.С фр.В.А.Туманова. - М -3-изд.1996. С. 179.

келамиз, бироқ асосий сабаб суд муҳокамасининг узоқ вақт чўзилиши ва катта харажатларни талаб қилиши билан боғлиқ суд тартиботининг мураккаблигидан иборатдир. Лекин шунга қарамай, статистика япон фуқароларининг суд органларига мурожаатлари, хусусан инсоннинг асосий ҳуқуқлари (яшаш, сўз эркинлиги, бирлашиш ҳуқуқи ва бошқалар) бўлиши билан боғлиқ даъволар сони ошганлигидан далолат беради.

Ҳозирги япон ҳуқуқи суд тартиботи билан биргаликда низолашувчиларга Фуқаролик-процессуал кодексда мустаҳкамланган (136-модда) махсус ярашиш тартиботини танлаш имконини беради¹. Ушбу тартиботга мувофиқ ваколатни суд тарафлардан бирининг аризасига кўра икки ва ундан кўп мутахассис бўлмаганлардан иборат таркибда кўп ҳолларда тажрибали судья раис этиб тайинланадиган махсус ҳакамлик қўмитаси ташкил этади. Ушбу қўмита низолашувчи томонларни чақириб, уларни эшитади, сўнгра уларнинг тинч йўл билан ярашишга мойиллик билдиришларига интилади. Бундай уриниш муваффақиятсиз тугаган тақдирда даъво суд тартибида берилиши мумкин. Амалиётда келишув тартиботлари катта аҳамиятга эга. Судлар кўп ҳолларда ишни кўришни тўхтатиш ва уни ҳакамлик қўмитасига бериш имкониятидан фойдаланишади. Даъводан воз кечишлар сони ҳар йили ишлар умумий сонининг 50 фоизини ташкил этади. Албатта, японларнинг низоларни дўстона ҳал этишга мойиллигини ортиқча баҳоламаслик керак. Яна шуни ҳам таъкидлаш лозимки, Японияда кейинги йилларда жамоавий суд жараёнлари, айниқса атроф муҳитни муҳофаза қилишга ва ишлаб чиқарилаётган маҳсулот сифати учун жавобгарликка тегишли жараёнлар сони созиларли даражада ошди.

Р.Давид япон ҳуқуқининг келажаги тўғрисида гапириб «ҳатто агар япон институтлари тўлиқ вестернизация қилинса ва юридик техника замонавийлаштирилса ҳам, ҳуқуқнинг қўлланилиши бари бир ушбу

¹ Саидов А.Х. Ҳозирги замон асосий ҳуқуқий тизимлари: Олий ўқув юртлари талабалари учун дарслик. - Тошкент, 2004. – 215- бет.

мамлакат маданияти соҳасида анъанавий принципларнинг яшовчанлиги ва амал қилишини ҳис қилади»¹.

§ 3. Японияда одил судловнинг асосий тамойиллари

Японияда одил судлов принциплари Япония Конституциясида, Япония Жиноят кодекси ва Жиноят-процессуал қонун ҳужжатларида кўрсатилган. Япония Конституциясига мувофиқ, одил судловнинг асосий конституциявий принципларига қуйидагилар киради:

- шахсни жиноий жавобгарликка тортишда қонуний ва адолатли бўлиш;

- шахснинг қонуний ҳаракатлари учун ҳаётдан, озодликдан маҳрум қилиш ёки бирон-бир жиноий жазони қўллашга йўл қўйилмаслиги(Япония Конституцияси 36-моддаси);

- шавқатсиз жазолар ва таҳқирланишнинг таъқиқланиши(Япония Конституцияси 39-моддаси);

- шахс қилмишни содир қилган вақтда қонуний бўлган ҳаракати учун кейинчалик жавобгарликка тортилишига йўл қўйилмаслиги.

Юридик адабиётларда Японияда судлов жараёнининг қуйидаги принциплари мавжудлиги эътироф этилади:

- аналогия бўйича ҳукмлар чиқаришнинг таъқиқланиши;

- қонуннинг орқага қайтиш кучи асосида судловга йўл қўйилмаслиги;

- қайд қилинмаган тартибда шахсга нисбатан эҳтиёт чоралари қўллашнинг таъқиқланганлиги.

Япония жиноят ишлари бўйича одил судловнинг асосий тамойиллари Япония Жиноят Кодексининг жазолар билан боғлиқ

¹ Давид Р. Основные правовые системы современности: Пер. с фр. В.А.Туманова. – М. -3-изд. 1996. –С. 202.

кисмларида кўрсатиб ўтилган¹. Шу ўринда айтиб ўтиш жоизки, Япония жиноят кодекси нормаларини қўллашда бугунги кунда япон судьялари учун муаян қийинчиликлар мавжуддир. Жумладан, Япония Жиноят кодексида жиноий судлов ишларини олиб бориш билан боғлиқ бўлган жиноят ҳуқуқининг муҳим институтлари Япония Жиноят Кодексида кўрсатилмаган. Япония Жиноят Кодексида ҳаттоки, жиноят тушунчасига оид жиноий-ҳуқуқий нормалар мавжуд эмас.

Жиноий жазолар билан боғлиқ нормалар Япония Жиноят Кодексининг иккинчи бобидан жой олган.

Жиноий жазолар билан боғлиқ бўлган Япония Жиноят Кодексидаги нормаларни таҳлил қилиш қуйидаги хулосаларни чиқариш имконини беради:

Биринчидан, Япония Жиноят Кодексидаги жиноий жазо кўзда тутилган нормаларнинг кўпчилигида санкциялар муқобил характерга эга. Яъни ушбу жазоларни тайинловчи судьялар қилмишга мос бўлган жазо турини танлашда, демакким ҳар бир қилмиш учун мос бўлган жазо тайинлаш лозимлиги хусусидаги одил судлов принципини амалга оширишда катта имкониятга эгадирлар;

Иккинчидан, шахсга нисбатан суд муҳокамасигача бўлган даврда озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлган эҳтиёт чораларининг қўлланганлик муддатларини ҳисобга олиб, шахсни жазодан тўла ёки қисман озод қилишнинг мавжудлиги жиноят ишлари бўйича одил судловнинг адолатлилик принципини рўёбга чиқаришга ёрдам беради.

Шу ўринда Япониядаги жиноий жазолар тизими бўйича тўхталиб ўтишни лозим деб ҳисоблаймиз. Чунки жиноий жазолар одил судлов принципларини амалга оширишнинг муҳим воситасидир.

Япония Жиноят Кодекси бўйича қуйидаги асосий жиноий жазолар мавжуд:

¹ Уголовное право Японии. // Уголовное право зарубежных государств. Общая часть. М.: Омега - Л., 2003. – С. 254.

- ўлим жазоси;
- мажбурий меҳнат қўллаган ҳолда озодликдан маҳрум қилиш;
- мажбурий меҳнат қўлламаган ҳолда озодликдан маҳрум қилиш;
- жиноий қамоқ;
- жарима;
- кичик жарима;

Япония Жиноят Кодексида мол-мулкни мусодара қилиш қўшимча жазо тури сифатида кўзда тутилган. Жарима ва кичик жарима санкцияда кўзда тутилган сумманинг миқдори билан бир-биридан фарқ қилади. Жарима, кичик жарима шунингдек, жиноий қамоқ бошқа жиноий жазолар билан бирга қўлланилиши мумкин¹.

Тадқиқотчиларнинг фикрича, шахснинг ҳуқуқларини жиноий жазоларни қўллаган ҳолда чеклаш Жиноят Кодексидан ташқари бир канча нормаларда ҳам кўрсатилган. (мисол учун оммавий лавозимларига сайлаш тўғрисидаги қонунда фуқароларнинг сайлов ҳуқуқини бузганлиги учун ҳуқуқбузарга тайинланадиган нисбатан жиноий жазоларнинг турлари ҳам кўрсатилган).

Японияда судлов тизими учун хос бўлган хусусиятлардан бири оқлов ҳукмларининг ниҳоятда камлигидир. Оқлов ҳукмлари ҳар йили ўртача барча ҳукмларнинг 0,1 фоизини ташкил қилади, холос.

Япония Жиноий жазолар тизимида ўлим жазосининг борлиги Япония одил судлов тизимининг инсонпарварлик принципига зид эканлиги хусусида олимлар ўртасида фикрлар мавжуд. Биз ушбу фикрларга аниқлаштириш учун, Япония Жиноят Кодексидаги ўлим жазосига оид бўлган нормаларни таҳлил қилишга қарор қилдик.

Ўлим жазосига оид бўлган нормалар Япония Жиноят кодексининг 11-моддасида кўзда тутилган. Япониянинг амалдаги Жиноят Кодекси 13 та жиноят учун ўлим жазосини аксарият ҳолларда муқобил жазо тури

¹ Уголовный кодекс Японии. Пер. с японского В.Н. Еремина. - СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – С. 53

сифатида белгилаган. Аксарият ҳолларда деб айтишимизнинг боиси, Япония Жиноят Кодексининг 81-моддасида кўзда тутилган жиноий қилмиш (чет давлатлар билан Японияга қарши ҳарбий агрессия уюштириш мақсадида битимлар тузиш) учун жиноий жазо санкциясида фақатгина ўлим жазоси кўзда тутилган.

Ўлим жазосини тайинлаш Жиноят кодексидан ташқари бошқа махсус қонунлар(жиноий дуэллар тўғрисидаги, назорат остидаги портловчи моддалар тўғрисидаги, ҳаво судлари тўғрисида)да кўзда тутилган. Шу ўринда шуни айтиш лозимки, кейинги 15 йил давомида Японияда 66 шахсга нисбатан ўлим жазоси тайинланди. Шу йиллар давомида ушбу шахслардан 26 тасига нисбатан ҳукмлар ижро этилди.

Мажбурий меҳнат қўллаган ва қўлламай ҳолда тайинланадиган озодликдан маҳрум қилиш жазолари Япония Жиноят Кодексининг 12-13 моддаларида кўзда тутилган. Япония Жиноят Кодексининг 12-моддасига мажбурий меҳнат қўллаган озодликдан маҳрум қилиш жазоси умрбод, ёки 1 ойдан 15 йилгача бўлган муддатга тайинланади. Ушбу қоидалар мажбурий меҳнат қўлланилмайдиган озодликдан маҳрум қилиш жазосига ҳам тааалуқли бўлиб, ушбу жазони тайинлашда муддат 20 йилгача оширилиши мумкин. Япония Жиноят кодексининг 16-моддасига мувофиқ, жиноий қамоқ 1 кундан 30 кунгача бўлган муддатга тайинланиши мумкин¹. Мажбурий меҳнат қўлланилмайдиган озодликдан маҳрум қилиш жазосига ҳукм қилинган шахслар ўз аризалари билан меҳнатга жалб қилинишлари мумкин. Бу қоида, шубҳасиз, инсоннинг меҳнат қилиш ҳуқуқининг Япония жиноят-ижроия қонунларида эътироф этилганлигининг белгисидир.

Жиноят кодекси бўйича жарима жазосини тайинлашда ҳам одил судлов принциплари амалга ошириши мустаҳкамланган. Жумладан, жарима жазосини тўла олмайдиган шахслар учун айрим давлатларда бўлганидек,

¹ Уголовное право Японии. //Уголовное право зарубежных государств. Общая часть. - М.: Омега - Л., 2003. – С. 254.

озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлган жазолар ўрнига Япония Жиноят кодексининг 18-моддасида уч йилгача бўлган муддатда меҳнат уйларида ишлаб бериш жазоси кўзда тутилган.

Японияда жиноий жазолар ичида ушбу жарима жазоси ва уч йилгача бўлган муддатда меҳнат уйларида ишлаб бериш жазоси кенг қўлланилади. Ушбу ҳолатнинг сабаблари қуйидагилардан иборат:

- **Биринчидан**, япон судьяларининг фикрича, унча оғир бўлмаган жиноятлар учун уларни қисқа муддатга озодликдан маҳрум қилгандан кўра, уларни меҳнат уйларига юбориш лозим, чунки, қисқа муддатга озодликдан маҳрум қилиш ҳам тезда салбий натижалар келтириб чиқариши мумкин;

- **Иккинчидан**, меҳнат уйларига юбориш жазоси катта сарф-харажатларни талаб қилмайди;

- **Учинчидан**, меҳнат уйларига юбориш давлат бюджетига катта даромад келтириши мумкин;

- **Тўртинчидан**, жарима жазоси нафақат, жисмоний балки юридик шахсларга ҳам тайинланиши мумкин.

Меҳнат уйларида ишлатиш жазоси кенг қўлланилганлиги боис, айрим олимлар жарима жазосини “жарима кунлари” жазоси тарзида қўллашни таклиф қилмоқдалар¹.

Япония суд тизимида бугунги кунда ўтказилаётган ислохотлар одил судлов принциплари моҳиятига ҳам ўзгаришлар киритмоқда.

2005 йил 21 майда Япония парламенти миллий суд тизимида ислохотлар ўтказишга оид бўлган қонунни қабул қилди. Унга кўра эндиликда Японияда маслаҳатчилар судининг ваколатлари оширилди. Тадқиқотчилар фикрича, иккинчи жаҳон урушидан кейинги мамлакатнинг ҳуқуқий тизимидаги энг катта ўзгаришдир. Ушбу қонуннинг 2009 йилдан

¹ Уголовное законодательство зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии, Японии): Сб. законодательных материалов. - М.: Зерцало, 1999. (Иностранное законодательство/ МГУ им. М. В. Ломоносова. Юрид. фак.) -С 211

бошлаб кучга кириши белгиланган. Ушбу қонунинг қабул қилиниши мамлакат Бош вазири Ж.Қоидзуми томонидан ўтказилаётган ислохотларнинг таркибий қисмидир. Ушбу янги қонунга мувофиқ, мамлакатнинг 20 ёшга кирган ҳар бир фуқароси олти суд маслаҳатчисидан иборат бўлган ҳайъат таркибига киришга ҳақлидир. Ушбу ҳайъат оғир ва ўта оғир жиноят ишларини кўриб чиқади.

Маслаҳатчилар тегишли органлар томонидан танланади. Маслаҳатчилар ҳайъати таркибига кириш фақат диний эътиқоди ёхуд касаллиги сабабли рад қилинганда асосли деб топилиши мумкин.

Янги қонунда шунингдек, фуқаролар ва маслаҳатчилар учун асоссиз равишда маслаҳатчилар ҳайъати таркибига киришни рад қилганл ва шахсий ҳаёт дахлсизлиги тўғрисидаги қонунни бузганлик учун 450 долларгача бўлган суммада жарима ва икки йилгача бўлган муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазоси кўзда тутилган¹. Бизнинг фикримизча, ушбу ҳолат Япония одил судлов тизимида демократизм принципининг кенг амалга оширишдир.

¹Манба, www.kompunet.com 24.05.2005

II-БОБ. ЯПОНИЯ СУД ТИЗИМИДА СУДЪЯЛАР ФАОЛИЯТИНИНГ ТАШКИЛИЙ-ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ.

§ 1. Японияда суд тизими

Япония суд тизимида судьяларнинг ҳуқуқий мақоми Генерал Макартур оккупацияси даври (1945-1947 йй)да қабул қилинган қонунлар билан белгиланади. Унга кўра Япония суд тизими Олий судни, юқори судларни, ҳудудий, оилавий ва бошланғич судларни ўз ичига олади. Япон суд тизимига раҳбарлик Олий суд томонидан амалга оширилиб, у олий суд инстанцияси сифатида, олий конституциявий назорат органи сифатида ва қуйи турувчи барча судлар устидан раҳбарлик қилувчи орган сифатида кенг ваколатларга эгадир. Олий суд нафақат судларнинг, балки адвокатларнинг иш қоидаларини белгилайди, бу қоидаларга прокурорлар ҳам риоя этишлари лозим. Олий суд Токиода жойлашган бўлиб, раис ва 14 та суд аъзосидан иборат¹.

Олий суд сўнгги инстанция сифатида фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича қуйи судларнинг қарорлари ва ҳукмларига келтирилган шикоятларни, одатда, беш судьядан иборат хайъат таркибида кўриб чиқади. Олий суд ўз иш юритувига ишнинг фактик ҳолатларини баҳолаш юзасидан эмас, балки фақат ҳуқуқ масалалари бўйича шикоятларни олади (шикоят келтирилаётган қарорнинг хусусияти, уни чиқарган суд инстанциясининг даражаси ва ҳоказоларга кўра суд қарорлари устидан шикоят келтиришнинг бир неча тури мавжуд). Олий суд албатта тўла таркибда қонун ҳужжатлари ёки маъмурий актларнинг Конституцияга зидлиги юзасидан шикоятларни, шунингдек, Конституцияни шарҳлаш ёки унга ўзгартиришлар киритиш ёхуд Олий суднинг ўзининг аввалги қарорларига ўзгартириш киритиш масаласи юзага келган ишларни кўриб чиқади.

¹ Рахманова С.М. Судебные системы зарубежных стран. Учебное пособие. - Т.: Адолат, 2005. - С 147

Юқори судлар (улар 8 та бўлиб, мамлакатнинг турли қисмларидаги йирик шаҳарларда жойлашган) асосан, апелляция инстанция сифатида иш юритиб, уч судьядан иборат хайъатда фуқаролик ва жиноят ишлари бўйича қўйи турувчи судларнинг қарорлари ва ҳукмларига, жумладан иккинчи инстанцияда чиқарилган қарорларга келтирилган шикоятларни кўриб чиқади. Бундан ташқари, беш судьядан иборат хайъатларда давлатга қарши жиноятлар кўриб чиқилади. Олий суд қарорига мувофиқ, зарур ҳолларда ҳар бир юқори суднинг битта-иккита бўлинмаси (филиали) қўшимча равишда таъсис этилиши мумкин.

Япония суд тизимининг энг муҳим бўғини – ҳудудий судлар бўлиб, улар 47 префектуранинг ҳар бирининг марказида жойлашган (уларнинг аксарияти бошқа шаҳарларда ўз бўлинмаларига эга). Уларда биринчи инстанцияда юқори ва бошланғич судлар судловига кирадиган ишлардан ташқари, фуқаролик ва жиноят ишларининг асосий қисми кўрилади (айрим ҳудудий суд бўлинмаларининг ваколатлари тоифасига кўра бироз чекланган). Бу судлар шунингдек, фуқаролик ишлари бўйича бошланғич судлар чиқарган қарорларга келтирилган шикоятларни кўриб чиқади¹.

Бошланғич судлар – энг қўйи инстанция бўлиб, даъво миқдори кам бўлган (бу миқдор вақт-вақти билан Олий суд томонидан қайта кўриб чиқиб турилади) фуқаролик ишларини ҳамда жарима кўринишидаги жазо тайинланиши мумкин бўлган жиноят ишларини, шунингдек, озодликдан маҳрум қилиш жазоси қўлланиладиган айрим тоифадаги жиноятлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқади (бу судлар кўпи билан уч йил муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазосини тайинлашга ҳақлидирлар). Бошланғич судларда ишлар яқка судья томонидан кўриб чиқилади. Япон судларининг бирортасида ҳам присяжнийлар мавжуд эмас.

1923 йилда присяжнийлар суди таъсис этилди, бироқ присяжнийлар суди томонидан чиқарилган ҳукм устидан шикоят келтириш мумкин

¹ Рустамбоев М.Х., Никифорова Е.Н. Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар. Дарслик. - Т.: ТДЮИ, 2005. 446-бет

бўлмаганлиги сабабли иши присяжнийлар иштирокида кўрилишига ҳаққи бўлган шахсларнинг 99% улардан фойдаланишдан бош тортганлар. 1946 йилдаги Конституцияда ва ундан кейинги қонун ҳужжатларида присяжнийлар суди тўғрисида сўз юритилмаган.

Конституциявий назорат, яъни қонун ҳужжатлари ёки маъмурий актларнинг Конституцияга мувофиқлигини текшириш фақат Олий суд томонидан эмас, балки қуйи турувчи судлар томонидан ҳам амалга оширилиши мумкин, уларнинг айримлари сўнгги ўн йилликлар ичида ҳам ички, ҳам ташқи сиёсатга дахлдор муҳим ҳукумат қарорларини Конституцияга зид деб топиш тўғрисидаги ўта илғор нуқтаи назардаги қарорларни бир неча бор қабул қилганлар. 1947 йилдан Японияда маъмурий адлия тизими мавжуд эмас, шу сабабли маъмурий органларнинг хатти-ҳаракатлари устидан келтирилган шикоятлар биринчи инстанцияда ҳудудий судларда фуқаролик ишларининг бир тури сифатида кўриб чиқилади.

Японияда прокуратура ўз аҳамиятига кўра муҳим ҳисобланган адлия вазирлиги тизими таркибига киради (вазирлик юритувида бундан ташқари, иммиграцион хизматлар ва “қўпорувчи ташкилотлар” устидан назорат, қамоқхона муассасалари бор). Прокуратура бош прокурорга бўйсунувчи марказлашган ташкилот бўлса-да, унинг тузилиши аввало, суд тизимига мувофиқлаштирилган: Олий суд қошида, юқори, ҳудудий, оилавий ва бошқа судлар қошида (бош) прокуратура хизматлари мавжуд. Прокурорлар энг муҳим жиноят ишлари бўйича чекланган миқдорда тергов олиб борадилар, қолган барча ишлар юзасидан полиция ўтказадиган суриштирув ва тергов устидан, ҳамда жиноий жазоларни ижро қилиш устидан назорат олиб борадилар¹.

Улар зарур ҳолларда жиноий таъқибни кўзгайдилар, айблов ҳулосасини тузадилар, уни судга берадилар ва судда айбловни қўллаб-

¹ Додонов В.Н. Прокуратуры стран мира. Справочник. //Под общей научной ред. проф. С.П. Щербы. – М.: Юрлитинформ, – 2006. – С. 236.

қувватлайдилар, шунингдек, судда фуқаролик ишларини муҳокама қилишда “жамоат манфаатларини” ҳимоя қиладилар.

Судлов ишларини юритишнинг амалдаги қоидаларига мувофиқ, прокурор айбланувчи ва унинг ҳимоячисига ўзида бўлган барча далилларни тақдим қилишга мажбур бўлмаганидек, айбланувчининг фойдасига амал қилувчи далилларни, шу жумладан унинг алибисини тасдиқловчи далилларни яшириши мумкин. Прокурор шунингдек, суд муҳокамасигача судьяни ҳам иш материаллари билан таништиришга мажбур эмас, у судьяга бошқа ҳеч қандай ҳужжатларсиз айблов хулосасининг ўзинигина беради. -

Японияда барча судьялар ўз лавозимларига 10 йил муддатга тайинланадилар. Тайинланишлар Вазирлар Маҳкамаси томонидан, аксарият судларда Олий суд тузган номзодлар рўйхати асосида амалга оширилади (Олий суд раиси император томонидан тайинланади). 10 йил ўтгач, судья ўз лавозимига қайта тайинланиши мумкин, бу жараён қонунда белгиланган истеъфо ёшига (65 ёки 70 ёш) етгунча давом этади. Конституцияда судья нуфузини оширишга қаратилган қатор чоралар кўзда тутилган¹.

Хусусан, Олий суд аъзолигига тайинланишдан олдин Вакиллар палатасига ўтказиладиган навбатдаги сайловлар давомида “халқ кўриги”дан ўтиш лозим. Агар сайловчиларнинг аксарияти бирор-бир судьяни ишдан четлатишни талаб қилса, у ҳолда ўша судья ўз лавозимидан маҳрум бўлади. Бундай процедура ҳар ўн йилда қайтарилади. Мазкур қоидалар ташқи томондан жуда самарали кўринса-да, кўпчилик япон давлатшунослари бунга жиддий шубҳа билан қарайдилар, чунки сайловчиларнинг кўпчилиги Олий суд аъзоларини яхши билмайдилар ва овоз беришга жиддий аҳамият бермайдилар².

¹ Хасэгава Масаясу Нихон-Но Кэмпо (Японская Конституция). – Токио. 1977. - С 8

² Рахманова С.М. Судебные системы зарубежных стран. Учебное пособие. - Т.: Адолат, 2005. – С. 150.

Барча судлар судьялари ўз вазифаларидан ошкора муҳокама қилиш натижасида импичмент жараёнига мувофиқ четлатилишлари мумкин (импичмент жараёни судьяни айблаш парламентнинг махсус органлари томонидан муҳокама қилинишини билдиради).

§ 2. Японияда судьялар корпуси шакллантирилишининг ўзига хос хусусиятлари

Ҳар бир давлатда турли хил ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари мавжуд: суриштирув ва тергов органлари, прокуратура, адвокатура, нотариус ва бошқалар. Шу органлар ичида суд алоҳида ва муҳим аҳамиятга эга. Зеро, суд давлат ҳокимиятларидан биридир. Бошқа юридик муассасалар давлат ҳокимиятларининг бири сифатида намоён бўла олмайди. Суд ҳокимияти мустақил давлат ташкилотини ташкил этувчи муассасалардан иборат. Суд ҳокимиятининг ҳолати, жамиятда унга бўлган муносабат, унинг ривожланиш йўналиши етарли даражада жамиятнинг барча соҳаларига катта таъсир қилади. Ҳар бир шахс судга мурожаат қилганида масаласи одил тарзда ҳал бўлишига амин бўлиши керак. Қолаверса, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларининг ҳимоя қилиниши, ўзаро можаролар оқилона тарзда ҳал қилиниши ҳуқуқий давлатнинг муҳим белгисидир. Умуман, суд кораловчи ёки жазоловчи орган эмас, балки бузилган ҳуқуқларни қонуний йўллар билан қайта тикловчи органдир. Шу ўринда айтиш лозимки, айрим олимлар фикрича, демократик тузумга эга бўлган давлатларда суд фаолияти муаян даражада Конституция ва қонунлар билан тартибга солинади¹. Бу Япония

¹ Б.Исмоилов Правовая регламентация организации и деятельности судов:зарубежная конституционная практика // Давлат ва ҳуқуқ.-2004. -№4, -С. 67-69

суд тизимига ҳам тааллуқли бўлиб, Конституциянинг 6-боби(76-82 моддалар) бевосита суд ҳокимиятига бағишланган.

Суд ҳокимияти ҳам қонун чиқарувчи, ҳам ижро этувчи ҳокимиятта ўз таъсирни кўрсата олади. Қонун чиқарувчи ҳокимият судлар системаси (Олий суд, Конституциявий суд) орқали назорат суд-давлат қонуни билан мустаҳкамланган процессуал тартибда жиноий, фуқаролик, маъмурий ва бошқа категориядаги ишларни кўриб чиқиш ва ҳал этишни амалга оширувчи давлат органи. Суд одатий ва фавқулодда турларга бўлинади.

Одатий суд умумий ваколатли ва ихтисослашган турларга бўлинади. Демак, суд бу – давлат томонидан ўрнатилган қонунларнинг бузилишига қарши юридик санкциялар қўллаш ёрдамида жазо тайинлайдиган давлат органидир. Агар қонун чиқарувчи ҳокимият парламент томонидан, ижро этувчи ҳокимият ҳукумат томонидан амалга оширилса, суд ваколатлари бир ёки икки суд томонидан амалга оширилмай, балки бутун суд ҳокимияти тизимини ташкил этувчи судлар томонидан амалга оширилади. Судларнинг ўзаро можароларни кўриб чиқиши, ҳуқуқбузарлик содир этган шахсларга қонун нормалари мувофиқ ҳолда жазо тайинлаш фаолияти одил судлов деб аталади. Суд ҳокимиятининг асосий таркибий қисмларидан бири шундан иборатки, унинг амалга оширилиши фақат махсус таъсис қилинадиган давлат органлари-судларга ишониб топширилади¹.

Бошқача айтганда, қонунларнинг суд томонидан қўлланиши ўзи судларнинг фаолияти ва тор маънода одил судлов деб аталади. Шу билан бирга, бу тушунчани кенгроқ маънода тушуниш лозимки, одил судлов бу судлов фаолиятини тўғри, оқилона ва одилона амалга оширишдир. Судлар фаолияти бошқа ташқи кучлар таъсиридан мустақил олиб борилиши, яъни суд ваколатларини қонун асосида амалга оширишидир. Суд ҳокимияти икки асосий функцияни бажаради. Биринчи функция-бу давлат ҳокимият органлари ўрнатган қонун ва қоидаларни бузганларни жазолаш. Иккинчиси-

¹ Абдумажидов.Ғ. ва бошқ. Ўзбекистонда суд ҳокимияти ислохотлар даври. – Т.: Адолат, 2002. 15-бет

давлат ва фуқаролар ўртасида келиб чиққан баҳс ва можароларни кўриб чиқиш ва ҳал этишдир. Бунга қўшимча қилиб шуни айтиш мумкинки, Япония судлов тизимининг олий органи бўлмиш Олий Суд юқоридаги функциялардан ташқари судьялар, терговчилар, прокурорлар учун мажбурий бўлган иш қоидаларини ҳам қабул қилади¹. Шундай қилиб, суд давлат органлари ва фуқароларнинг ўртасидаги низоларни нафақат давлатнинг фуқарога нисбатан эътирози бўлганда, балки фуқароларнинг давлат органларига эътирози бўлганда ҳам кўриб чиқиши шарт. Ҳақиқий мустақил ва одил суд жамият аъзоларини ҳуқуқбузарликларга бўлган тажовуздан сақлаш билан бирга, инсонларни давлат органлари томонидан содир этилиши мумкин бўлган суиистеъмолдан ҳимоя қилади.

Бундан ташқари суд ҳақида гап кетганда, айтиб ўтиш лозимки, баъзи муаллифлар суд ҳокимиятини ҳокимиятлар учлигида энг кучсиз ҳокимият деб ҳисоблашади. Чунки, қонун чиқарувчи органдан фарқли тарзда сайловчиларнинг эркин иродаларини намоён этишга асосланмайди. Ижро этувчи ҳокимиятдан фарқи эса ўз куч тизимига (полиция, армия) эга эмас. Аслида бошқача ёндашиб қаралганда, суд ҳокимиятининг кучи мажбурлов аппаратига эмас, балки обрў ва ҳурматга асосланади. Агар суднинг обрўси (авторитети) бўлмаса, у халқ олдида ҳам, давлат органлари олдида ҳам ҳеч нима эмас. Мустаҳкам демократик анъаналарга эга мамлакатларда суднинг қарори бажарилади, гарчи у одил бўлмасада. Бу ерда суд қарорининг кучи қонуннинг кучи билан тенг. Демократик тамойиллар мавжуд бўлмаган мамлакатларда суд қарорлари тан олинмайди. Бу давлатларда реал суд ҳокимияти йўқ. У ерда суд маъмуриятнинг қўштирноқ ичидаги одилликни ўрнатувчи қурол бўлиб хизмат қилади.

Суд ҳокимияти ва одил судлов тушунчалари бир-бирини алмаштириб, тўлдириб турувчи тушунчалардир. Бу борада айрим олимлар фикрича, суд

¹ Рустамбоев М.Х., Никифорова Е.Н. Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар. Дарслик. -Т.: ТДЮИ, 2005. - 446 бет

ҳокимияти қонунга бўйсундирилган ва суд ишларини юритиш тартибида қонунни қўллашга даъват этилган органлар тизимини ташкил этади¹.

Бу бир хил тушунчани турли йўллар билан берилишидир. Суд ҳокимияти одил судловни бажариш орқали амалга оширилади. Бу одил судлов фуқаролик, жиноий, маъмурий ва конституциявий соҳаларда олиб борилиши мумкин. Суд ҳокимияти мураккаб ва кўп элементли тушунча. Лекин бу кўп элементлар ичида уларнинг марказини одил судлов фақат суд томонидан олиб борилади деган қоида эгаллаб туради. Яъни одил судловни давлатнинг шу фаолиятни олиб боради деб тан олинган шахслар бажаради. Албатта бундай шахслар махсус тайинланиш ёки сайланишдан жараёндан ўтади, тааллуқли таълимга, тажрибага ва ахлоқий хусусиятларга эга бўлади.

Суднинг фақат қонунга бўйсунishi, суд мустақиллигининг кафолатлари. Суд ҳокимияти бир қанча универсал принциплар асосида ташкил этилади. Биринчи ва энг асосий припцип суднинг мустақиллигидир. Суд давлат ҳокимиятлари бўлиниши принципига кўра уч ҳокимиятнинг бири бўлиб, қолган икки ҳокимият билан тенгдир ва улардан мустақил фаолият олиб боради. Иккинчи принцип - бу коллегияликдир. Судда кўриладиган кўп ишлар судьялар коллегияси томонидан кўриб чиқилади, агар иш катта аҳамиятга эга деб ҳисобланса, албатта судьялар коллегияси билан кўрилиши шарт. Кейинги принциплардан бири бу профессионализмдир. Кўп мамлакатларда судьялар юридик маълумотга эга шахслар бўладилар, хусусан олий юридик маълумотга эга кишилардир. Суд қарорига шикоят келтириш ҳуқуқи принципига кўра, агар томонлар суднинг қароридан норози бўлсалар юқори турувчи судга шикоят билан мурожаат қилишлари, яъни апелляцияга беришлари мумкин. Шунингдек, судда кўриладиган кўп ишлар ошкоралик принципига асосланиб кўрилади ва суд ишини кўришни истаган шахс иштирок этиши таъминланади. Бундан ташқари, томонларнинг

¹ Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. - Т.1. 1996. - С.158.

тенглиги ҳам суд ҳокимиятининг принципларидан биридир. Тортишувчанлик эса тенглик принципини тўлдириб туради.

Тарихдан маълумки, авваллари суд ҳокимиятининг ижтимоий вазифаси ҳокимият тепасида турган ижтимоий гуруҳ манфаатларини ҳимоя қилиш ва фуқаролар қаршилигини синдиришдан иборат бўлган. Масалан, француз тадқиқотчиси Алексис де Токвиль ўзининг 1835 йилда чоп этилган китобида АҚШ суд ҳокимиятининг ижтимоий вазифаларини қуйидагича ифодалаган:

“Ҳукумат ўз фуқаролари томонидан кўрсатиладиган қаршилиқни енгишнинг икки усулига эга бўлади, яъни ўзлари эга бўлган моддий маблағларни ҳаракатга келтириш ва муайян шахслар ёки гуруҳларга нисбатан қабул қилинган суд қарорлари.

Ўз қонунлари ижросини қурол кучи ёки зўравонлик билан таъминлайдиган ҳар қандай ҳукумат ҳалокатга учраши аниқ. Агар у заиф ва мўътадил ҳукумат бўлса, у сўнги имконият сифатида куч ишлатишга мажбур бўлади, бундай ҳолатларда баъзи бебошлиқларга эътибор берилмайди ва бундай давлатларда анархия юз беради. Агар ҳукумат кучли ва қатъий бўлса, у кундалик ҳаётда зўравонлик ишлатади ва тез орада ҳарбий (деспотик) ҳукуматга айланиб қолади. Унинг ҳаракатлари ҳам, худди ҳаракатсизлиги каби у бошқараётган аҳолини чорасиз шароитга олиб келади.”

Ҳар қандай анархия ёки ҳарбий диктатура шароитида ҳам ҳуқуқ ва қонун устуворлигини таъминлай оладиган давлат ҳокимиятини ўрнатиш учун халқ ўз ҳаракатини кўзғолонлар ва давлат тўнтарилишлари кўринишида амалга оширади. Шундай ҳолатларда "одил судловнинг олий мақсади зўравонлик ғоясини ҳуқуқ ғояси билан алмаштириш, ҳукумат ва у қўллайдиган куч ўртасида ҳуқуқий тўсиқ ўрнатишдан иборатдир”¹.

Ҳақиқатдан ҳам, одил судловни амалга ошираётиб, суд ҳокимияти давлат зўравонлигини цивилизациялашган доирага киритади, айнан суд

¹ Де Токвиль А. Демократия в Америке. - М.: Прогресс, 1992. -С.120.

қонунни ҳурмат қилувчи фуқароларни давлат машинаси “ғилдираклари остига тушиши” хавфидан қутқарилишини кафолатлайди. Бу одил судловнинг ўта муҳим мақсади, лекин бу унинг ягона мақсади эмас.

Агар унинг мақсади шу билангина чекланадиган бўлса, унда суд ҳокимияти, қанча цивилизациялашган бўлмасин, моҳиятан у фақат жазоловчи восита сифатида намоён бўлади. Тўғри, суд ҳокимияти айбдор шахсларга нисбатан жазо тайинлайди, аммо унинг ижтимоий вазифаси фақатгина шундан иборат эмас. Жамиятдаги муносабатларда жуда кўплаб конфликт (ихтилоф, низо) юзага келади. Бунда қонунга риоя қилмайдиган индивид (шахс) ва давлат ўртасидаги ихтилофлар асосий ўрин эгалламай, балки қонунни ҳурмат қилувчи фуқаро (шахс, индивид)нинг ҳуқуқ ва эркинликлари давлатнинг хатоси, айниқса унинг зўровонлигидан ҳимоя қилиниши юзасидан келиб чиқадиган ихтилофлар долзарб ҳисобланади. Агарда А. Де Токвиль таъкидлаган ҳолатда суд "қулоқсиз"ларга қарши давлатнинг қуроли сифатида намоён бўлса, яъни у ҳуқуқни давлат томонида эканини тасдиқлаган ҳолда давлатни фуқаролардан ҳимоя қилиш назарда тутилган бўлса, ҳозирда суд инсонни давлатдан ҳимоя қилиши лозим, ваҳоланки ҳуқуқ инсон тарафидадир.

Бундан ташқари, бир қатор демократик мамлакатларда давлатнинг олий ҳокимият органлари ўртасидаги ихтилофлар, шунингдек, бир ҳокимият доирасидаги давлат органлари ўртасидаги ихтилофлар, давлат ва бошқа оммавий бирлашмалар (федерация субъектлари, маҳаллий ўзини ўзи бошқарув жамоалари ва бошқалар) ўртасидаги низолар ҳам бошқа шаклда ҳал этилмаслиги сабабли суд ҳокимияти томонидан ҳал этилади. Табиийки, суд хусусий субъектлар ўртасидаги низоларни ҳуқуқ негизида ҳал этади, бу субъектлар фуқаролар бўладими, гуруҳларми ёки давлат органларими – бунинг аҳамияти йўқ, чунки уларнинг ўз ҳуқуқларини ўзлари тасдиқлаши жамиятда тартибсизликларни келтириб чиқариши мумкин.

Суд ҳокимиятининг фаолиятига сиёсий омилнинг таъсири ҳақидаги масала ҳам долзарбдир. Мантиқан бундай таъсир мавжуд бўлиши мумкин

эмас. Ҳар қандай давлатдаги қонунчилик ҳокимияти, ижро ҳокимияти ёки улар таркибининг кўпчилик қисми нафақат сиёсий кучларнинг – гуруҳлар, партияларнинг бевосита таъсири остида бўлади, балки ўзлари ҳам фаол сиёсий куч ҳисобланади, суд ҳокимияти эса сиёсийликдан тўла чиқарилиши керак, акс ҳолда у бетараф (холис) бўла олмайди, ишни ҳал этаётганда эса у ҳуқуққа эмас, сиёсий мақсадга амал қилади.

Албатта, амалда суд ҳокимиятини сиёсатдан холи этишнинг тўла иложи йўқ. Судьялар оммавий ҳуқуқ соҳасига тааллуқли ишларни ҳал этаётганларида (оммавий ҳуқуқни бежиз сиёсий ҳуқуқ дейишмайди), ўзлари қабул қилаётган қарорнинг қандай сиёсий оқибатларга олиб келишини олдиндан билмасликлари ва қарор қабул қилаётиб бу оқибатларни ҳисобга олмасликлари мумкин эмас. Америкалик тадқиқодчи Ж. Уайт шундан келиб чиққан ҳолда: “ҳаётда судьяларнинг мақсади умуман сиёсий масалаларни ҳал этишда бетараф бўлиш эмас, балки улар бундай масалаларни ҳал этишда ўзларининг сиёсий хайрихоҳлиги ва партиявий эътиқодларини ошқора ифода этмаслигидадир” деб ёзади¹.

Ж. Уайт ўз фикрини аниқроқ ифодалаш лозим эди, чунки сиёсий мазмундаги ишларни ҳал этишда судья фақат ҳуқуқни қўлламоғи лозим. Суд ўз қарорида сиёсий хайрихоҳлиги ва партиявий эътиқодини умуман ифода этмаслиги лозим, акс ҳолда суднинг холислиги йўқолади.

Суднинг нуқтаи назари чегараси ўта ҳуқуқий бўлиши лозим. Акс ҳолда суд мустақиллигидан маҳрум бўлади ва бошқа ҳокимият органларининг оддийгина тобесига айланиб қолади. Бундай ҳолатни авторитар ва айниқса тоталитар режимларда кўп учратиш мумкин. Шундай тузумли мамлакатларда суд кўпинча сиёсий қасос олиш қуроли сифатида амал қилади.

¹ Хорижий мамлакатлар конституциявий (давлати) ҳуқуқи: ўқув қўлланма/ Масъул муҳаррир: доцент Д.Қ.Ахмедов. – Т.: ТДҶОИ, 2006. - 389- бет.

Умуман, суд ҳокимияти – бу муайян воситадир ва у билан ҳуқуқ ижтимоий муносабатларга таъсир кўрсатади. Бу восита ягона эмас, лекин у низоли ҳолатларда энг кўп қўлланувчидир. Агар томонлардан бири ёки уларнинг барчаси низода ҳуқуқни ижтимоий қадрият сифатида тан олмаса ёхуд ундаги меъёрларни ўзи учун эмас, фақат бошқалар учун деб билса, бу суд ҳокимияти фаолияти самарасиз олиб борилганидан далолат беради.

Суднинг ижтимоий вазифасида судга мурожаат қилиш масаласи муҳим аҳамият касб этади. Бу суд фаолиятини қисман таъминлаш учун олинадиган тўлов ва бож тўловларида акс этади. Бож тўловлари - бу кўзгатишган моддий қийматли ишнинг бир қисмини ташкил қилувчи маблағдир.

Маълумки, суд ҳокимиятини таъминлаш давлатга жуда қимматга тушади. Суд ҳокимияти мансабдор шахсларининг маоши кўпинча бутун давлат аппаратида энг юқори туради, бундан ташқари қўриқлаш, имтиёзли нафақалар – буларнинг барчаси суд мустақиллиги кафолатлари жумласига киради. Масалан, 80 йилларнинг бошларида кўпчилик Америка ҳакамлик судларида - бир ойда камида минг доллар сарф қилинган. Суд мажлисининг 1 соати-250 доллар, айбни эътироф этишни расмийлаштириш мажлиси (20 дақиқалик) -75 доллар, вояга етмаганлар содир этган хатти-ҳаракат муҳокамаси–камида 50 доллар бўлган.

Юқорида айтиб ўтилган суд харажатларини қисман қоплашда аризачи мазкур сарф-харажатларнинг тўланишини таъминлаши ёки кафолатлаши лозим деган хулосага бориш керак эмас. Акс ҳолда одил судловдан фойдаланиш конституциявий ҳуқуқи тамойили ҳавода қолиб кетарди ва суд фақат жуда бой кишилар кира оладиган орган бўларди. Ундай шароитда ҳеч қандай демократия ҳақида сўз юритиш мумкин бўлмасди. Иккинчи томондан, ҳар қандай моддий жавобгарликдан ҳоли бўлиб одил судловга мурожаат қилиш судлар ишларининг кўпайиб кетишига олиб келиши мумкин эди. Шунинг учун ҳам, одатда судга мурожаат қилиш давлат ёки маҳаллий бож тўланишини талаб қилади, бундай бож унчалик катта

бўлмаслиги керак ва ютқазган томонга тўланадиган судлов харажатларига киритилади. Божлар суд ҳокимиятларининг ўзини ўзи қоплашини таъминлашни ўз олдига мақсад қилиб қўя олмаса-да, уни моддий жиҳатдан таъминловчи солиқ тўловчиларга енгиллик беради.

Суд ҳокимиятининг конституциявий тартибга солиниши ҳажми турлича бўлади. Шу ўринда, айтиб ўтиш жоизки, суд ҳокимиятини давлатда алоҳида ва мустақил бўлган тармоққа ажратиш назарияси антик даврдаёқ, вужудга келган эди¹. Бугунги кунда эса, жаҳонда, конституцияларда ҳокимиятнинг ушбу соҳасига ажратиладиган нормалар миқдорининг ортиб боришини таъкидлаш мумкин. Бироқ унинг ижтимоий вазифасига таъриф келтирилганлигига демократик конституцияларда камдан-кам дуч келинади, аммо давлат тузумига, ҳуқуқий тартибга нисбатан қулгили туюладиган, судларнинг тарбиявий аҳамияти ва вазифаларига асосий эътиборни қаратувчи конституциялар жуда кўп учрайди.

Суд-ҳуқуқ тизимини янада такомиллаштириш бўйича юқорида келтирилган масаларни ўрганиш, қонунчилик лойihalарини таёрлаш учун тан олинган урф одатларимиз, анъаналаримиз билан бир қаторда бу соҳадаги хорижий тажрибани ўрганиш объектив зарурият ҳисобланиб, алоҳида аҳамият касб этади.

Тарихдан бизга маълумки, кўпгина давлатлар ўз миллий қонунчилигини шакллантиришда ўз маданияти, урф-одатлари ва анъаналари билан бир қаторда хорижий мамлакатлар тажрибасини ҳам кенг фойдаланганлар

Шу боисдан Япония миллий ҳуқуқ тизимидаги судьялар корпусини шакллантиришни таҳлил қилиш биз учун муҳимдир. Ушбу тадқиқот фаолияти муҳим амалий аҳамиятга ҳам эга. Чунки Ўзбекистон Республикаси ҳукумати ва Япония халқаро ҳамкорлик агенти ўртасида 1996 йил 16 декабрьда имзоланган битимга мувофиқ, махсус дастурлар тузилиб,

¹ Абдумажидов Ғ. ва бошқ. Ўзбекистонда суд ҳокимияти ислохотлар даври. – Т.: Адолат, 2002. 15 –бет.

иқтисодиётнинг ижтимоий йўналтирилганлигини таъминлаш, бозор муносабатлари шароитида инсон омилини устуворлаштириш масалалари бўйича учрашувлар ўтказиш ва тажриба алмашлаш кўзда тутилган¹.

Япония суд кадрларини танлашда ҳозирги даврда ҳам амалда бўлган “Давлат хизматчилари тўғрисида”ги қонунга амал қилишади. Ушбу қонун 1947 йилда қабул қилинган. Мазкур қонуннинг биринчи моддасидаёқ, ходимлар ўз хизмат вазифаларини демократик асосда ва самарали ижро этишлари шартлиги ўқтирилган. XX асрнинг 80-йилларида судьяларнинг сиёсий ҳаракатлар, давлат бюрократияси ва тадбиркорлик ҳаракатлари таъсирига берилмаслиги учун ушбу қонунга тегишли ўзгартиришлар киритилди.

Японияда судьяларга қўйиладиган асосий талаблар орасида, билим, касбий малака, ва умумий маданият биринчи ўринда туради. Бугунги кунда Япониядаги нуфузли юридик ўқув юртларининг битирувчилари давлатнинг ҳуқуқий муассасаларига ишга киришга интиладилар. Ҳолбуки, юридик амалиёт билан шуғулланувчи хусусий муассасаларда иш ҳақи давлат органларига нисбатан юқорироқдир².

Японияда судьялик лавозимига танлаш ва судьялар корпусини шакллантиришнинг ўзига хос хусусияти имтиҳонларнинг ўта қаттиқ ва жиддийлигидир. Нафақат судьялик балки, бошқа давлат органларига ишга киришда ҳам имтиҳонлардан ўтиш жуда қийин. Умуман олганда ҳар йили давлат органларига ишга кириш учун имтиҳон топширган кишилардан 10,5 фоизигина имтиҳонлардан мувафаққиятли ўтиб давлат органларига ишга жойлашадилар.

Японияда судьялик лавозимини эгаллаш учун, шунингдек, прокурор ёки адвокат бўлиш учун қатъий танлов қоидалари белгиланган. Кўрсатилган уч йўналишнинг бирида ўзини амалий фаолиятга бағишлашни хоҳлаган япон университетлари юридик факультетларининг битирувчилари адлия

¹ Вафоқулова Н. Японияда давлат хизматчиси. // Қонун ҳимоясида. -2001, -№2 -41-бет

² “Тафаккур» журнали, -1995, -№2. - 42 бет.

вазирлиги махсус комиссияси томонидан ҳар йили ўтказиладиган имтиҳонлардан ўтишлари лозим. Бу комиссия кўядиган талаблар шунчалик юқорики, имтиҳон топширувчиларнинг 2-3%гина бу талабларга жавоб бера олади.

Ишга қабул қилингандан сўнг мансаб лавозимларидан юқорилатишда ҳам муаян тартиб ўрнатилган. Олий Суд Судьяларидан бошқа судьяларнинг ўз лавозимига лойиқлиги ва мансабини юқорилатиш масласини мамлакат миқёсида Давлат хизматчилари иши бўйича палата, жойларда шу хилдаги комиссиялар ҳал қиладилар. Банд бўлмаган ёхуд яқин вақтда бўшаши кутилаётган мансабга даъвогарлар истисносиз равишда ёзма ёки оғзаки шаклдаги танлов имтиҳонларидан ўтишади. мазкур имтиҳондан ўтгандан кейин ҳам мутахассис иш жойига боргандан кейин олти ой муддатда синовда бўлади.

Японияда суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ходимларига таълим беришда “давлат хизматчиларининг ахлоқи” номли махсус курс ўтилади. Ушбу курсни ўтишдан мақсад фақат маъмурий органлар ходимларининг ахлоқий даражасини юксалтиришдан иборат бўлиб қолмай, айти пайтда жамият аъзоларида уларга нисбатан ишончни мустаҳкамлашдан иборат.

Японияда профессионал юристлар корпорацияси ўз ҳамкасблари сонини атайлаб чеклайди: 120млн. аҳолиси бўлган мамлакатда 2000 судья, 2100 прокурор, 12000га яқин адвокат бўлиб, бу бошқа капиталистик мамлакатлардагидан анча камдир. Японияда янги кадрларнинг асосий манбаи бўлмиш адлия ходимларини тайёрлаш курслари ғалвиридан йилига кўпи билан 500 киши ўтади¹.

¹ Решетников Ф.М. Правовые системы стран мира (справочник). - М.: Юрлит. 1993, - С. 249-251

§3. Японияда судлар томонидан ўлим жазоси тайинлашнинг ва уни ижро этишнинг ўзига хос хусусиятлари.

Ўзбекистон Республикасида барча соҳалар қатори суд-ҳуқуқ тизимида олиб борилаётган ислохотларнинг асосий омили бу-инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш ҳамда уларнинг мустаҳкам кафолатларини яратишдан иборатдир. Ана шу мақсадда жиноий жазоларни янада эркинлаштириш соҳасида изчил амалга оширилаётган ишлар бугунги кунда мамлакатимизда амалга оширилаётган жиноятчиликнинг олдини олиш ва унга қарши курашиш соҳасидаги сиёсатнинг асосий йўналишларини белгилаб беради.

Ўзбекистон Республикасида жиноий жазоларни янада либераллаштириш жараёнининг таркибий қисмларидан бири ўлим жазосини бекор қилиш ва уни муқобил жазо турлари билан алмаштиришдан иборатдир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик Палатаси ва Сенатнинг биринчи Қўшма мажлисида бу масала хусусида шундай деган эдилар: “Суд-ҳуқуқ тизимини либераллаштириш борасида биз ҳал қилишимиз лозим бўлган яна бир масала-бу жазолаш тизимидан ўлим жазосини чиқариб ташлашдир.

Бу ўринда гап айрим мамлакатларда бўлганидек, ўлим жазосига мораторий қўллаш, яъни маҳкум йиллар давомида ушбу жазо чораси қачон ижро этилишини кутиб ётиши тўғрисида эмас, балки уни бутунлай бекор қилиш ҳақида бормоқда”¹.

Ўзбекистон Республикасида ўлим жазосини бекор қилиш ва бу борада ислохотлар ўтказишда хориж тажрибасини ўрганиш муҳим аҳамиятга эга.

¹ Каримов.И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. Т.13. - Т.Ўзбекистон. 2005.1 - 188-бет

Сўнгги йилларда жаҳонда аболиционистлар, яъни ўлим жазосини бутунлай бекор қилиш тарафдорлари доираси кенгайиб бормоқда. Ушбу ҳаракатнинг ривожланишида Халқаро амнистия ташкилотининг ўрни беқиёсдир. Ушбу ташкилотнинг асосий фаолият йўналишларидан бири, бу-турли мамлакатларда ўлим жазосини тайинлаш ва уни ижро этиш амалиётини ўрганиб бориш, умумлаштириш ҳамда жаҳон афкор оммасига ўз хулосаларини етказишдан иборат.

1996 йилда Лондонда Роджера Зуданинг ўлим жазосини тадқиқ қилишга бағишланган монографияси эълон қилинди. Унда таъкидланишича, Дуне мамлакатлари ичида ўзида ўлим жазосини бекор қилган давлатлар сони тобора ошиб бормоқда. Хорижий мамлакатларда ўлим жазосини ижро этиш бўйича давлатларнинг бир неча гуруҳларини фарқлаш мумкин.

1. Ҳеч қайси жиноят тури учун ўлим жазосини қўлламайдиган давлатлар.

1995 йилга келиб, ушбу гуруҳга кирувчи мамлакатлар сони 60 тага етган. Ҳозирда эса, жаҳонда ўлим жазосини бутунлай бекор қилиш амалиёти кенг тарқалиб, қисқа давр ичида кўплаб мамлакатлар жазонинг ушбу туридан воз кечмоқдалар.

2. Ушбу гуруҳдаги давлатларда эса, оғир ёки ўта оғир ҳолатларда содир этилган жиноятлар ҳамда ҳарбий жиноятлар учун ўлим жазоси тайинланади.

Ҳатто яқин-яқинларгача ҳам баъзи Европа давлатларида, хусусан Буюк Британия, Греция, Кипр, Малтада ҳам ушбу амалиёт кенг қўлланиб келган.

3. Ушбу гуруҳни ташкил қилувчи мамлакатларда жазолар тизимида сақланиб қолган ҳолда, уни амалиётда узоқ муддат мобайнида қўллаган эмаслар¹.

¹ Жиноий жазони ижро этиш: муаммо ва ечимлар мавзусидаги илмий-амалий анжуман материаллари. -Т.: ТДЮИ, 2006. 90- бет

Япония Жиноят кодексига жиноят жазоларга оид нормалар иккинчи бобда акс этган. Ушбу жазолар жиноят содир этганлик учун қўлланадиган жиноят-ҳуқуқий таъсир чораларининг асосий ҳамда қўшимча турларини кўзда тутди. Бу бобнинг 9-моддасига ўлим жазоси асосий жазо тури сифатида кўзда тутилган.

Япония Жиноят Кодекси нормаларини кўриб чиқадиган бўлсак, ушбу жиноят жазо тури ўттизта жиноят қилмиш учун кўзда тутилган. Ушбу жиноят қилмишларнинг айримларини келтириб ўтадиган бўлсак, улар давлатга тажовуз қилиш (ички исёнлар ёки ташқи ҳарбий агрессияни ташкил қилиш ёки унда иштирок этиш), жамоат жойларида портлатишларни уюштириш, одамлар ўлимга олиб келувчи темирйўл ва бошқа транспорт ҳаракатларини издан чиқариш, ичимлик суви манбаларини захарлаш, қотиллик, босқинчилик, номусга тегиш ва бошқа қонунда кўзда тутилган жиноят қилмишлардан иборат¹.

Биз юқорида ҳам таъкидлаб ўтганимиздек, ушбу жиноят қилмишлардан фақат битта қилмиш-чет давлатлар билан Японияга қарши ҳарбий агрессия уюштириш мақсадида келишувлар олиб бориш (Япония Жиноят Кодекси 81-моддаси) учунгина ўлим жазоси мутлоқ жазо тури сифатида кўзда тутилган. Қолган барча жиноят қилмишлар учун ўлим жазоси муқобил жазо тури сифатида қўлланади².

Жиноят Кодексидан ташқари ўлим жазосини қўллаш асослари бошқа махсус қонунларда ҳам кўзда тутилган.

Ўлим жазоси тайинланиши мумкин бўлган ишлар биринчи инстанцияда ҳудудий судлар томонидан кўриб чиқилиши мумкин. Ҳудудий судларнинг ўлим жазоси тайинланган қарорларига келтирилган апелляция шикоятлари ҳудудийлик бўйича Япониядаги 8 та юқори суднинг биттаси

¹ Наказание в уголовном праве Японии // Юридические механизмы защиты прав и свобод человека и гражданина: региональные проблемы: Сборник материалов межрегион. науч.-практ. конференции. 1998. /Под науч. ред. проф. В.Н. Ширяева, С.В. Нарутто. – Хабаровск: - С 244-247

² Уголовный кодекс Японии. Пер. с японского В.Н. Еремина. - СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. -С.48

томонидан, ундан кейин Япония Олий Суди томонидан кўриб чиқилиши мумкин.

Апелляция шикояти берилмаган ҳолларда ҳам процесс қайтадан бошланиши мумкин. Бундай қилиш учун ишга оид янги далилларнинг пайдо бўлганлиги ёки биринчи инстанция судининг қарори учун асос бўлган далилларнинг ҳақиқий эмаслиги фактларининг ошкор бўлиши асос бўлади. Япония Конституциясининг 7-моддасига мувофиқ, амнистия ҳақидаги, жазоларни алмаштириш ва ижро этишни кечиктириш хусусидаги қарорлар ҳукумат тақдимида биноан император томонидан қабул қилинади. Ўлим жазосига ҳукм қилинганларга нисбатан инсонпарварлик тамойилларини кўллашда ҳукумат жиноятчиларни реабилитация қилиш Миллий Комиссияси билан келишилган ҳолда иш олиб боради. Жиноятчиларни реабилитация қилиш Миллий Комиссияси Адлия вазирлиги қошида иш олиб боровчи расмий органдир.

Япония Жиноят-Процессуал Кодексининг 475-моддасига мувофиқ, ўлим жазосини тайинлаш ҳақидаги қарор қабул қилингандан кейин 6 ой мобайнида ижро этилиши лозим. Аммо ушбу олти ойлик муддат апелляция босқичида суд қарорларини кўриб чиқишда амнистия боис кечиктирилиши мумкин. Ўлим жазосини ижро этиш адлия вазирининг тегишли буйруғи асосида ижро этилади. Бундай буйруқ чиқарилгандан кейин ҳукм беш кун мобайнида ижро этилиши лозим. Шу боисдан, олимлар фикрича, маҳкумнинг тақдири кўпинча амнистия актларидан ташқари адлия вазирининг қандай йўл тутишига ҳам боғлиқ бўлади.

Жиноят Кодексининг 11-моддасида ўлим жазосига ҳукм қилинган шахсларга нисбатан жазо осиб ўлдириш тариқасида ижро этилиши, маҳкум ижрогача турмада сақланиши лозимлиги кўрсатилган.

Маҳкумга жазонинг ижроси ҳақида хабар беришиш ҳолатлари ва маҳкумнинг ҳулқидан келиб чиққан ҳолда амалга оширилади. Жазони ижро этиш чоғида прокурор ёрдамчиси иштирок этади ва ҳисобот ёзади. Ушбу ҳисобот турма бошлиғи ёки унинг вакили томонидан ҳам

имзоланади. 1947 йил 27 декабрдаги тегишли буйруққа биноан ўлим олдидан маҳкумнинг ҳолатини текшириш учун врачлар иштирок этадиган бўлди¹. Врач жазо ижро этилиб бўлингандан сўнг тиббий ҳисобот тузиб, уни адлия вазирига тақдим қилади. Қатл жараёни Японияда бутунлай махфий равишда бўлиб, унинг бундай ташкил этилганлигини адлия вазирлиги маҳкумнинг қариндошлари шаъни ва кадр-қимматини камситмасликлик мақсадлари билан изоҳлайди. Япон олимларининг фикрича, Японияда ўлим жазосининг мавжудлиги Конституция қоидаларига унчалик мос эмас. Чунки Япониянинг амалдаги Конституцияси инсонларнинг яшашга бўлган ҳуқуқлари ҳимояланиши ва шавқатсиз жазо турларининг таъқиқланиши айтилган.

Япония Олий суди ўлим жазосининг конституцияга мослиги бўйича бир неча бор муҳим қарорлар қабул қилган. Бу қарорлардан биринчиси 1948 йил 12 мартда қабул қилинган. Унда айтилишича, ўлим жазоси тегишли қонунларга мувофиқ, чиқариб ташланиши мумкин. Ўлим жазоси фақатгина жамиятни ўта оғир жиноятлардан ҳимоя қилиш мақсадидагина қўлланилиши лозим. Ўлим жазоси бўйича Япония Олий Судининг иккинчи қарори 1951 йил 18 апрелда қабул қилинган. Ушбу қарори билан суд ўлим жазоси урушнинг олдини олиш ҳақидаги конституция қоидаларига зид эканлиги хусусидаги даъволарни рад қилди. Бундан ташқари, қарорда Олий суд шунини таъкидладики, осиб ўлдириш тариқасидаги ўлим жазоси шавқатсиз эмас ва конституция қоидаларини бузмайди. Суд шунини таъкидладики, осиб ўлдиришни амалиётда мавжуд бўлган бошқа жазо турларига нисбатан шавқатсиз деб ҳисоблашучун асослар йўқ. 1961 йил 19 июлда қабул қилган қарорида суд осиб ўлдириш тариқасидаги қатл судлов жараёнининг ўрнатилган тартибини бузмаслигини тасдиқлади. Япония Олий Суди 1983 йил 8 июлда ўлим жазоси хусусида ўзининг қуйидаги қарорини қабул

¹ Те. И. Б. Проблемы назначения, исполнения смертной казни и других видов уголовного наказания по законодательству современной Японии: Автореф. дисс. на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук. - Владивосток, 2005. – С. 18.

қилди: “Амалдаги қонунчиликда ўлим жазосининг сақланиб қолиши ва унинг қўлланилиши ўта оғир жиноятлар учун жазонинг муқаррарлиги, жиноий ҳаракатларнинг хусусиятлари, жиноий қилмишнинг сабаб ва ҳолати, унинг оғирлик даражаси, ижтимоий таъсири, жиноий қилмишдан кейин юз берган ҳолатларга асосланади”¹.

Биров, бугунги кунда Япония адлия вазирлиги ва Япония Олий Судининг кўпчилик ходимлари ўлим жазосини бекор қилишни таклиф қилмоқдалар.

Улар ўлим жазоси ўрнига босқичма-босқич бошқа, инсоннинг яшаш ҳуқуқини таъминлайдиган жазо турларига ўтишни таклиф қилмоқдалар.

¹ Те. И.Б. Проблемы назначения, исполнения смертной казни и других видов уголовного наказания по законодательству современной Японии: Автореф. дисс. на соиск. уч. степ. канд. юрид. наук. - Владивосток, 2005. – С. 24.

ХУЛОСА

Япония миллий суд тизимини қиёсий-ҳуқуқий тадқиқ қилганда анъанавий, тарихий, норматив ва социологик усуллар билан уни ўрганиш қуйидаги хулосаларни чиқариш имконини берди:

1. Япония суд тизимининг шаклланишида муаня даражада тарихий анъаналарга риоя қилинади. Бу ҳолат айниқса, Япония Олий суди Бош судьясининг Вазирлар Маҳкамаси тақдимига биноан Япония императори томонидан тайинланишида акс этган;

2. Японияда суд органларининг мақоми бевосита конституциявий нормалар билан белгиланади(Конституциянинг VI боби 76-82 моддалари бевосита суд ҳокимиятига бағишланган)¹;

3. Японияда судьяларнинг кундалик иш фаолиятини ташкил этишда, уларнинг терговчилар, прокурорлар, адвокатлар билан иш жараёнидаги муносабатларини тартибга солишда Япония Олий Судининг қарорлари асосий манба ҳисобланади;

4. Японияда суд органларини шакллантиришда ижроия ҳокимият органларининг муаян таъсири мавжуддир. Бу ҳол деярли барча судьяларнинг Вазирлар Кенгаши томонидан тайинланишида акс этади;

5. Японияда суд ҳокимиятининг конституциявий муддатини давлат ҳокимиятининг бошқа тармоқлари конституциявий муддати билан таққослайдиган бўлсак, суд ҳокимиятининг конституциявий муддати анча ортиқдир (Япония парламентининг қуйи палатаси депутатлари тўрт йилга, юқори палатаси аъзолари олти йилга сайланади. Ижро ҳокимияти(Вазирлар Кенгаши)нинг фаолият кўрсатиш муддати кўпгина ҳолларда парламент қуйи палатасининг ваколат муддатига боғлиқ бўлади);

6. Японияда вояга етмаганлар жиноятчилиги ва оилавий низоларга оид ишлар махсус судлар-оилавий судлар томонидан кўриб чиқилиши вояга

¹ Хасэгава Масаясу Нихон-Но Кэмпо (Японская Конституция). - Токио 1977. - С 8

етмаганлар жиноятчилигини камайтириш ва олдини олишда, оилавий низоларни камайтиришда, унинг салбий таъсирларини олдини олишда муҳим роль ўйнамоқда;

7. Японияда суд кадрларини шакллантириш ҳуқуқшунос кадрлар таълим олиш жараёнининг узокка чўзилганлиги, судьялик лавозимига номзодлар учун жиддий ва давомли имтиҳонларнинг ўтказилиши билан фарқланади;

8. Бугунги кунда Япония Жиноят Кодексида ўлим жазоси 30 та жиноий қилмиш учун кўзда тутилган бўлсада, бу жазони тайинлаш ва уни ижро этиш камдан-кам ҳолларда ижро этилади.

XX асрнинг 60-йилларигача Японияда жиноятчиликнинг ҳолати ва ўсиш кўрсаткичлари бошқа ривожланган давлатлар билан бир хил даражада эди. Айрим жиноятчилик турлари бўйича, мисол учун, қотиллик жиноятларини содир қилиш кўрсаткичлари бошқа ривожланган давлатлардагига нисбатан юқорирок эди.

XX асрнинг охир охири чорагидан бошлаб, Японияда жиноятчилик ҳолати, унинг ўсиш кўрсаткичлари ўзгармасдан қолмоқда. Япониядаги бу ҳолатни тадқиқ қилган халқаро экспертлар ҳам Япония жиноятчиликка қарши кураш бўйича сиёсатни мунтазам ва самарали амалга ошириб келаётганлигини таъкидламоқдалар.

Япон олимлари ушбу ҳолатнинг иккита асосий сабабни кўрсатадилар; Биринчидан, мавжуд бўлган жиноий судлов тизимининг ҳақиқатдан ҳам ўзининг қонуний функцияларини амалга ошириши;

Иккинчидан, иқтисодий тараққиёт натижаларининг адолатли тақсимланиши¹.

Албатта келтириб ўтилган сабалардан ташқари япон халқининг ўзининг бутун тарихи давомида миллий қадриятларни сақлаб қолган ҳолда

¹ Морозов Н. А. Сравнительно-правовой анализ преступности в современной Японии. Науч. ред. проф. Р.И. Михеев. - Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1997. - С 127

Ўз халқлар маданияти ва ахлоқининг ижобий хусусиятларини ўзлаштирганлиги ҳам муҳим аҳамиятга эга бўлган¹.

Бу ҳолат шубҳасиз, Япония суд тизимини ташкил қилишда ҳам ўз аксини топди. Япония суд тизимининг бугунги фаолиятида англо-саксон ва роман-герман ҳуқуқ тизимларининг ижобий таъсирини ва япон халқининг миллий кадриятларига мос бўлган шакллар(оила судларининг фаолият кўрсатиши, суд низолари томонлар муросаси асосида ҳал қилиш учун ҳуқуқий асосларнинг) мавжудлигини кузатиш мумкин.

Бундан ташқари бутун дунёда ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликлар ўсиб бораётган шароитда ҳам Японияда ёшлар ҳуқуқбузарлиги ва жиноятчилигининг келгусидаги ўсиш кўрсаткичларини таҳлил қилган олимлар ушбу кўрсаткичлар келгусида ҳам ўзгармаслигини айтишмоқда.

Японияда жиноятчиликнинг ўсиш кўрсаткичларининг бошқа давлатларга нисбатан барқарорлиги мамлакатдаги ижтимоий кадриятлардан ташқари давлатнинг жинойий сиёсати-жиноятчилик устидан давлат назоратига ҳам боғлиқдир.

Японияда бу соҳадаги давлат сиёсатининг муваффақиятли бўлишини олимлар давлат олиб бораётган сиёсатнинг анъанавий ижтимоий назорат шакллариغا мослиги билан изоҳлайдилар².

Япония судлов тизимини тадқиқ қилган олимлар япон судьяларининг жиноятчиликнинг олдини олиш ва уни бартараф қилиш борасидаги фикрларининг ўзгачалигини аниқлаганлар.

¹ Цусима Кэндзо. Нихондзин-о кангаэру. Хикаку синри-но тачиба-дэ (Цусима Кэндзо. Расмышления о японцах с позиций сравнительной психологии). Токио: Дай Нихон тосё, 1977. С.27.

² Михеев Р.И., Морозов Н. А., Коидзуми Е. Международное сотрудничество в России и стран АТР в сфере уголовной политики, борьбы с преступностью и ее предупреждения. // Социально - экономические и политические процессы в странах АТР. Мат. межд. науч.-практ. конф., 23 апр. 1997 г., г. Владивосток. - Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1997. Кн. первая. С.63-65; Плешкова О. Преступность в Японии и в России. Актуальные проблемы международного сотрудничества России со странами АТР. // Новый Уголовный кодекс России /Идеологическая концепция уголовного законодательства: проблемы теории, законотворчества, правоприменения и образовательного процесса Высшей школы. // Мат. науч.-практ. конф., г. Хабаровск, 16-17 окт. 1997 г. - Хабаровск: Хабаровская Высшая школа МВД России, 1997.

Япон судьяларининг фикрича, жиноятчиликка қарши курашда жиноий-ҳуқуқий воситалар жиноятчиликка қарши кураш ва унинг олдини олишда асосий воситалар бўлмай, балки жиноятчиликка қарши курашда ижтимоий муаммоларни самарали ҳал қилишни такомиллаштириш асосий воситадир.

Япон судьялари жамиятдаги ижтимоий муаммоларни самарали ҳал қилиш учун давлат ва жамиятдаги барча воситалардан фойдаланиш лозим деб ҳисоблайдилар.

Япониядаги судлов тизимининг яна бир ўзига хос томони шундан иборатки, судлов тизими учун “давлат-ҳуқуқий” тартибга солишдан ташқари, ижтимоий тартибга солиш муҳим аҳамиятга эга. Бунда, судлов тизимига оид нормаларнинг аксарияти япон халқи миллий менталитетига мослиги ва айрим судьялик лавозимларининг бевосита оддий фуқаролар томонидан сайланиш асосида эгалланиши кўзда тутилади.

Япония суд тизимида жиноятчиликка қарши кураш ва унинг олдини олишда самарадорлик сабабларидан яна бири жиноий жазоларни кучайтириш ўрнига ижтимоий назоратнинг барча шаклларининг кенгайтирилганлигидир.

Япония судларида ишларни кўриб чиқишда қуйидаги қоида амал қилади. “Агарда фуқаронинг манфаатларини минимал даражада чеклаш билан масалани ҳал қилиш мумкин бўлса, фуқаронинг манфаатларини кенгроқ даражада чеклайдиган чоралардан фойдаланиш мумкин эмас”¹.

Таъкидлаш лозимки, ушбу қоиданинг қўлланилиши ниҳоятда юқори самарадорликка эга. Чунки, бугунги япон жамиятида жиноятчилик устидан анъанавий(норасмий) назорат ниҳоятда кучли.

Японияда бугунги кунда жиноятчиликнинг олдини олиш борасида ҳуқуни муҳофаза қилувчи органлар томонидан аҳолининг деярли барчасини

¹ Морозов Н. А., Коидзуми Е. Преступность. Уголовная политика. Уголовное право Японии. // Актуальные проблемы юридической науки и практики в условиях становления в России правового государства. Мат. XXXVIII научной конференции ДВГУ, Владивосток, 29-30 апр. 1996 г. - Владивосток: Изд. гр. «ВИТ», 1997, - С. 38-40

жалб қилган ҳолда ўтказиладиган профилактика ишлари муҳим аҳамиятга эга. Япония полициясининг энг катта тузилмалари мана шу ишга жалб қилинган.

Японияда аҳолининг судьяларга, шу жумладан ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг ходимларига бўлган муносабати ниҳоятда самимийлиги билан бошқа давлатлардан ажралиб туради.

Фикримзга мисол сифатида айтадиган бўлсак, 1996 йилда ўз хизмат вазифаларини бажариш жараёнида Японияда учта полиция ходими ҳалок бўлган. Уларнинг иккитаси ҳам табиий офатлар жараёнида қурбон бўлган. Қиёслаш учун айтадиган бўлсак, Россия Федерациясида 1996 йилнинг ўзида ўз хизмат вазифаларини бажариши муносабати билан 319 милиция ходими ҳалок бўлган ва 610 та ходим турли даражада яраланган¹.

Япониядаги судлов тизими самарадорлиги сабабларидан яна бири маҳкум жазони ўтаб бўлгандан сўнг, уни ижтимоий ҳаётга мослашувини таъминловчи тузилмалар фаолиятининг такомиллашганлигидир.

Бундан ташқари, Япония судларида такрорий жиноятларнинг олдини олиш, маҳкумни “жиноий қонунлар” таъсирига тушиб қолишдан сақлаш, жамиятдан қочувчи жиноий хулқ-атвор шаклланишининг олдини олиш мақсадида жиноят содир қилган шахсларга иложи борича қонундан келиб чиққан ҳолда озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазоларни тайинлаш қўлланади

Бундан ташқари, такрорий жиноятларнинг олдини олиш учун шартли озод қилинган ва муддатидан илгари шартли озод қилинган шахслар билан кенг миқёсда тарғибот-ташвиқот ишлари олиб борилади.

Японияда суд ишларида жиноятчиликнинг олдини олиш ва турли ҳуқуқбузарликларга қарши курашни ўз мақсади этиб белгилаган жамоат

¹ Морозов Н. А., Коидзуми Е. Преступность. Уголовная политика. Уголовное право Японии. // Актуальные проблемы юридической науки и практики в условиях становления в России правового государства. Мат. XXXVIII научной конференции ДВГУ, Владивосток, 29-30 апр. 1996 г. - Владивосток: Изд. гр. «ВИТ», 1997, с. 38-40:

бирлашмалари (“Катта ака ва сингиллар” Кенгаши, кўшничилик кўмиталари, ота-оналар ассоциациялари) муҳим роль ўйнайди.

Япония суд тизимини ҳар томонлама таҳлил қилиш асосида Ўзбекистон Республикаси суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятида қўллаш учун қуйидаги *таклифларни* келтириб ўтишни лозим деб, ҳисоблаймиз:

1. Суд органлари фаолиятида судларнинг мустақиллиги принципини янада кенгроқ амалга ошириш учун, Ўзбекистон Республикасида ҳам Япониядаги каби судьяларнинг конституциявий фаолият муддатини беш йилдан 10 йилгача ошириш лозим;

2. Вояга етмаганлар томонидан содир этилган ҳуқуқбузарликлар учун жазо тайинлаш ҳамда оилавий низолар юзасидан суд қарорларини чиқариш мураккаблигини ҳисобга олган ҳолда, Ўзбекистон Республикасида ҳам Японияда бўлгани каби оила судлари тузиш лозим;

3. Японияда бўлгани каби, Ўзбекистон Республикасида ҳам судьяларни лавозимларга тайинлагандан сўнг маълум бир вақтгача (камида бир йил) синов муддати белгилаш лозим;

4. Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятини баҳолашда асосий мезон фақатгина жиноятларнинг очилганлиги эмас, балки Японияда бўлгани каби жабрланувчилар сони, етказилган моддий зарарлар, жиноятни фош қилишда жамоат бирлашмаларининг иштироки бўлмоғи лозим;

5. Ўзбекистон Республикасида одил судлов принциплари қаторига Японияда бўлгани каби, “жазоларни иқтисод қилиш принципи” ни киргизиш лозим. Унга кўра, маслани ҳал қилиш учун шахснинг ҳуқуқларини минимал даражада чеклаш етарли бўлса, ундан ортиғини қўллаш қонун билан таъқиқланади.

Ҳозирги кунда суд-ҳуқуқ тизимини такомиллаштириш бўйича олдимизда турган асосий масалалар Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни ислоҳ қилиш ҳамда модернизациялаш мақсад ва вазифаларини амалга

ошириш дастури тўғрисида” 2005 йил 10 мартадаги N ПҚ-24 сонли қарорида белгилаб берилди. Ушбу Қарорга мувофиқ суд ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилиш ва янада эркинлаштиришда асосий эътибор қуйидагиларга қаратилди:

- ушлаб туриш, қамоққа олиш олиш, шунингдек бошқа процессуал мажбурулов чораларини қўллаш учун санкция бериш ваколатини судларга ўтказиш;

- жазолар тизимидан ўлим жазосини олиб ташлаш ва уни умрбод қамоқ ёки узоқ муддатга озодликдан маҳрум қилиш жазолари билан алмаштириш;

- суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ходимларининг жавобгарлигини ошириш;

- тадбиркорлик, бизнес ва хусусий сеторга нисбатан совет даридан мерос бўлиб қолган эскича қарашлардан бутунлай вос кечиш. Уларнинг манфаатларини ҳимоя қилишни таъминлаш, уларнинг қонуний манфаатларига зарар етишига йўл қўймаслик, уларнинг манфаатларига мос келадиган ҳуқуқий майдон, имтиёзлар ва кафолатлар тизимини яратиш.

Суд-ҳуқуқ тизимини янада такомиллаштириш бўйича юқорида келтирилган масаларни ўрганиш, қонунчилик лойҳаларини тайёрлаш учун тан олинган урф одатларимиз, анъаналаримиз билан бир қаторда бу соҳадаги хорижий тажрибани ўрганиш объектив зарурият ҳисобланиб, алоҳида аҳамият касб этади.

Тарихдан бизга маълумки, кўпгина давлатлар ўз миллий қонунчилигини шакллантиришда ўз маданияти, урф-одатлари ва анъаналари билан бир қаторда хорижий мамлакатлар тажрибасини ҳам кенг фойдаланганлар.

Ўзбекистонда давлат ҳокимиятини мустақиллика эришгандан кейин ташкил қилиш муаммоси ўта кескин тусга эга. Олий Мажлиснинг биринчи сессиясида сўзга чиққан Президент: «Ижтимоий-иқтисодий ислохотлар ўтказиш шароитида, эски ва янги қаттиқ курашишда бизга кучли ҳокимият

зарур. Буни ҳар қадамда ҳаётнинг ўзи исботлаб турибди. Бизга яхши тайёргарлик кўрган, янгиликлар киритадиган бошқарув аппарати керак”¹.

Шундай давлат бошқарув органи ва суд органларини ҳосил қилишда хориж мамлакатлари тажрибасини ўрганиш муҳим аҳамият касб этади.

Ҳозирги замон жаҳон ҳамжамияти давлатларнинг бир-бири билан ўзаро интилиши ва яқинлашуви кучаяётганлиги ва глобаллашув жараёнлари билан ажралиб туради. Замонавий маданиятлар фақатгина ўзлари билан ўзлари бўлиб, бошқалар билан ўзаро муносабат ва алоқалардан, демакки, бир-бирларини ўрганишдан, ўзларини четга торта олмайдилар. Бугунги кунда ижтимоий ва сиёсий жиҳатлардан турлича бўлган, лекин шу билан бирга кўп томонлама бир-бири билан ўзаро боғланган яхлит дунё шаклланмоқда. Бундай бирлик ва халқаро боғлиқлик ва унинг муқаррар равишда ўзаро яқинлашуви ҳозирги ҳуқуқий тизимларнинг қиёсланиши асосида ётади.

Ўзбекистон миллий ҳуқуқий тизими муаммоларини ўрганишга қаратилган ихтисослаштирилган тадқиқотлар хорижий ҳуқуқий институтларининг ижобий юридик тажрибасини ўрганиш билан қўшиб олиб борилмаслиги ҳеч қандай самара бермаслиги бугун маълум бўлди. Ўз вақтида хорижий давлат ва ҳуқуқни уларнинг барча ранг-баранг кўринишида тадқиқ ва қиёсий таҳлил қилишни бутунлай тўхтатиб қўйилишида «космополитизмга қарши кураш компанияси» айниқса салбий роль ўйнаган. Натижада, бу икки бир-бири билан узвий боғланган ҳуқуқий тадқиқотлар миллий ҳуқуқнинг ички муаммоларини ечишда деярли туташмаганлар².

Ҳолбуки, ҳаёт қиёсий ҳуқуқшуносликни унинг ҳозирги тушунишда – чет эл ҳуқуқининг ҳам умумий қонуниятлари ва хорижий мамлакатларда бугунги ҳуқуқшуносликнинг хусусиятларини, асосий ҳуқуқий оилалар ва айрим миллий ҳуқуқий тизимларнинг ўзига хос хусусиятларини кўрсатишга

¹ Каримов И.А. Ўзбекистоннинг иқтисодий-ижтимоий истиқболининг асосий тамойиллари. - Т.: Ўзбекистон. 1995. - 78-бет.

² Саидов А.Х. Ҳозирги замон асосий ҳуқуқий тизимлари: Олий ўқув юртлари талабалари учун дарслик. – Т., 2004. - 23-бет.

қаратилган ихтисослаштирилган тадқиқотлар ҳамда қиёсий ҳуқуқшунослик ёрдамида сиёсий-ҳуқуқий ўзгаришлар, кун тартибига қўйилган айниқса, демократик ҳуқуқий давлатни ва адолатли фуқаролик жамиятини шакллантириш муносабати билан, чет эл тажрибасини ва муайян давлат-ҳуқуқ масалаларини ечиш бўйича умумий тажрибаларни ўрганиш зарурлигини кўрсатмоқда.

Айниқса, бу тадқиқотлар Япониядек ривожланган давлатнинг суд тизимига оид бўлар экан, унинг илмий ва амалий аҳамияти ниҳоятда беқиёсдир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

I. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов асарлари

1. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг иқтисодий-ижтимоий истиқболининг асосий тамойиллари. Т.: Ўзбекистон. 1995. 78-бет
2. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. // Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлидан. Т. 6. – Т.: Ўзбекистон, 1998. – Б.31-262.
3. Каримов И.А. Адолат-қонун устуворлигида. Иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг VI сессиядаги маъруза. 2001 йил 29 август. Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. Т.10. – Т.: Ўзбекистон, 2002. – Б. 26-53.
4. Каримов И.А. Биз танланган йўл-демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. Т.11. – Т.: Ўзбекистон, 2003. – 456 б.
5. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз-жамиyatни янгилаш, мамлакатни ислоҳ қилиш ва этишдир. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза, 2005 йил 28 январ. – Т.: Ўзбекистон, НМИУ, 2005. – 64 б.
6. Каримов И.А. Ўзбекистон демократик тараққиётининг янги босқичида. - Т.: Ўзбекистон, 2005. – 226 б.
7. Каримов.И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. Т.13. Т.Ўзбекистон. 2005.188-бет
8. Каримов И. А. Инсон, унинг ҳуқуқлари ва эркинликлари, манфаатлари-олий қадрият. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 13 йиллигига бағишланган тантанали маъросимда қилган маърузаси. //Халқ сўзи. 2005 йил 10 декабрь.
9. Каримов И.А. Эришилган ютуқларни мустахкамлаб, янги маралар сари изчил ҳаракат қилишимиз лозим. 2005 йилда мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш яқунлари ва 2006 йилда иқтисдий ислохатларни

чуқурлаштиришнинг энг устивор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси. //Халқ сўзи. 2006 йил 11 февраль.

10.Каримов.И.А. Инсон манфаатларини таъминлаш, ижтимоий ҳимоя тизимини такомиллаштириш-устувор вазифамиздир. // Халқ сўзи, 2006 й. 8 дек.

II. Норматив - ҳуқуқий ҳужжатлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2003. – 40 б.

2. Ўзбекистон Республикаси “Судлар тўғрисида” ги Қонуни (янги таҳрири). 2000 йил 14 декабрь. -Т.: Адолат, 2001. – 210 б.

3. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси. – Т.: Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги, 2004. – 624 б.

4. “Жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни ислоҳ қилиш ҳамда модернизациялаш мақсад ва вазифаларини амалга ошириш Дастури тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 10 мартдаги ПК – 24-сонли қарори. // Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. 2005 йил, № 1. 203 - модда.

5. Ўзбекистон Республикасида ўлим жазосини бекор қилиш тўғрисида 2005 йил 1августдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-3641 сонли Фармони. Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами 2005йил. 30-31 сон, 223-модда.

6. “Қамоққа олишга санкция бериш ҳуқуқини судларга ўтказиш тўғриси”да 2005 йил 8 августдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-3644 сонли Фармони. Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами 2005йил. 32-33 сон, 242-модда.

7. Харбий судлар фаолиятини ташкил этиш тўғрисидаги Низом. Ўзбекистон Республикаси қонунлари тўплами. 2001 йил 8-сон. – 110 б.

8. Судьяларнинг малака ҳайъатлари тўғрисидаги Низом. Ўзбекистон Республикаси қонунлари тўплами. 2001 йил 8-сон. – 110 б.

9. Судьяларнинг малака даражалари тўғрисидаги Низом. Ўзбекистон Республикаси қонунлари тўплами. 2001 йил 8-сон. – 110 б.

10. Хасэгава Масаясу Нихон-Но Кэмпо (Японская Конституция). - Токио 1977.

11. Уголовный кодекс Японии. Пер. с японского В.Н. Еремина. СПб.: Юридический центр Пресс, 2002.

III. Махсус адабиётлар

1. Абдумажидов Ф. ва бошқ. Ўзбекистонда суд ҳокимияти ислохотлар даври. - Т.: Адолат. 2002.

2. Абдурахманов Қ.Х. ва бошқалар. Япония: сиёсати, иқтисодиёти, маданияти. -Т.: Турон-Иқбол, 2006.

3. А.Абзалов Обеспечения прав потерпевших (жертв преступления) в уголовно - процессуальном законодательстве Японии // Давлат ва ҳуқуқ.- 2004. -№4, -С. 69-71

4. Адилхожаева С.М. Япония: государственность, развитие, перспективы. // Давлат ва ҳуқуқ. - 2004. -№4, - С. 66.

5. Алламурастов А.Т, Нарзиев Й.Ш. Хорижий мамлакатлар суд тизими. Ўқув қўлланма. - Т.: ТДЮИ, 2006.

6. Безнасюк А.С., Рустамов Х.У. Судебная власть. Учебник для ВУЗов. -М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002.

7. Вагацума Саказэ, Ариидзуми Тору. Гражданское право Японии: В 2-х кн. /Пер. с яп. Батуренко В.В. Под ред. и со вступ. ст. Халфиной Р.О. - М.: Прогресс, 1983. Кн.1-2. С 19

8. Вафоқулова Н. Японияда давлат хизматчиси. // Қонун ҳимоясида, - 2001, - №2 - 41-бет

9. Давид Р. Основные правовые системы современности: Пер.с франц. В.А.Туманова. М., 1996.

10. Додонов В.Н. Прокуратуры стран мира. Справочник.//Под общей научной ред. проф. С.П. Щербы. М.: Юрлитинформ, -2006.
- 11.Еремин В.Н. Политическая система современного японского общества. - М.: Наука, 1992.
- 12.Железняк О. Н. Практика применения смертной казни в Японии. - Право и политика, 2001, - №3, -С. 62-69.
- 13.Исмоилов Б. Правовая регламентация организации и деятельности судов: зарубежная конституционная практика // Давлат ва ҳуқуқ. - 2004. -№4. - С. 67-69
- 14.Иванов А. М. Организованная преступность и борьба с ней в Японии / Науч. ред. В. А. Номоконов; - Владивосток: Изд-во Дальневосточного ун-та, 2000.
15. История государства и права зарубежных стран / Под ред. Жидкова О.А. и Крашенинниковой Н.А. Часть 1. - М., 1999.
16. История Японии. Учебное пособие. В 2-х томах. Т.1. - М.: РАН. Ин-т востоковедения, 1999.
- 17.Мещеряков А.М. Император Мэйдзи и его Япония. - М.: Наталис, 2006.
18. Морозов Н. А. Сравнительно-правовой анализ преступности в современной Японии. / Науч. ред. проф. Р.И. Михеев. - Владивосток: Изд-во Дальневост. ун-та, 1997.
19. Морозов Н. А., Коидзуми Е. Преступность. Уголовная политика. Уголовное право Японии. // Актуальные проблемы юридической науки и практики в условиях становления в России правового государства. Мат. XXXVIII научной конференции ДВГУ, Владивосток, 29-30 апр. 1996 г.- Владивосток: Изд. гр. «ВИТ», 1997. - С. 38-40.
20. Оваселюк А.М. Иностранное конституционное право. Политические институты и конституционное право Японии. - М., 1996.
21. Пиляева В.В. Гражданское и торговое право Японии (в юридических конструкциях, понятиях, схемах и таблицах). - М., 2001.

22. Рахманова С.М. Судебные системы зарубежных стран. Учебное пособие. - Т.: Адолат, 2005.
23. Рустамбоев М.Х., Никифорова Е.Н. Суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар. Дарслик. - Т.: Турон иқбол, 2007.
24. Решетников Ф.М. Правовые системы стран мира (справочник). - М.: Юр.лит. 1993.
25. Саидов А.Х. Ҳозирги замон асосий ҳуқуқий тизимлари: Олий ўқув юртлари талабалари учун дарслик. Т., 2004.
26. Те И. Б. Проблемы назначения, исполнения смертной казни и других видов уголовного наказания по законодательству современной Японии: Автореф. дисс. на соиск. уч. степ. к.ю.н.. -Владивосток, 2005.
27. Тойноби А. Д. Достижение истории. М., 1995.
28. Уголовное право Японии. //Уголовное право зарубежных государств. Общая часть. М., Омега -Л., 2003 С253
29. Уголовное законодательство зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии, Японии): Сб. законодательных материалов. - М.: Зерцало, 1999.
30. Халиков К.Х. Судебные реформы в Центральноазиатских странах. Учебное пособие. – Т.: Турон-иқбол, 2006.
31. Хорижий мамлакатлар конституциявий (давлати) ҳуқуқи: ўқув кўлланма / Масъул муҳаррир: доцент Д.Қ.Ахмедов. –Т.: ТДЮИ, 2006.
32. Цунео Инако Современное право Японии. - М.: Наука, 1981.